

વાચન કૌશલ : સમજથી અનુસંધાન સુધી

**Dr. S. D. Mori**

Principal

**Dr. Pratixa S. Mori**

Smt. B. V. Dhanak College,  
Bagasara

## 1. વાચન પરિચય:

વાચન એ ભાષાના ચાર મૂળભૂત કૌશલ્યોમાંનું એક છે - સાંભળવું, બોલવું, વાંચવું અને લખવું. આ કૌશલ્ય માત્ર શબ્દોને આંખોથી જોવાનું કાર્ય નથી, પણ તે અનેક ગહન તત્ત્વોનો સમાવેશ કરે છે. વાચન એ એક સક્રિય અને અર્થસભર પ્રક્રિયા છે, જેમાં વાચક માત્ર લખાયેલ શબ્દો સુધી મર્યાદિત ન રહેતા, લખાણ પાછળ છૂપાયેલ અર્થ, ભાવના, લેખકના ભાવોભિપ્રાય અને લખાણના વિષયવસ્તુનો ઉદ્દેશ્ય સમજી શકે છે.

વાચન વખતે વાચક પોતાનો વ્યક્તિગત અનુભવ, ભાષાનું જ્ઞાન, સંદર્ભોની સમજણ અને તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. દરેક વાક્યનું યોગ્ય રીતે અર્થઘટન કરવું, ભાષાશૈલી અને વાક્યરચના દ્વારા લેખક શું કહેવા માંગે છે તે પકડવું, એ વાચનની આધુનિક જરૂરિયાતો છે. માત્ર લિપિ વાંચવી પૂરતી નથી, પરંતુ તેની પાછળનો સમજૂતીપટનો સંદેશ વાચક સુધી પહોંચવો તે મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

આ ઉપરાંત, વાચન વ્યક્તિના જ્ઞાનક્ષેત્રને વિસ્તૃત કરવામાં, વિચારોને સમૃદ્ધ બનાવવામાં અને સંવેદનશીલતા વિકસાવવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે. એક સારો વાચક માત્ર માહિતીને ગ્રહણ કરતો નથી, પરંતુ તેમાંથી જ્ઞાન ઊભું કરી શકે છે, નવા વિચાર ઊભા કરી શકે છે અને પોતાનાં દૃષ્ટિકોણને વિકસિત કરી શકે છે.

અંતે કહી શકાય કે વાચન એ એક સર્જનાત્મક અને સક્રિય પ્રવૃત્તિ છે, જે વ્યક્તિના બૌદ્ધિક વિકાસમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. તેથી, વાચનની આદત વિકસિત કરવી એ જીવનભર લાભદાયી સાબિત થઈ શકે છે.

**A. વાચનના પ્રકારો (Types of Reading):**  
વ્યાખ્યા અને દૃષ્ટાંતો:

વિવિધ હેતુઓ માટે અલગ-અલગ પ્રકારના વાચનની જરૂર પડે છે. દરેક પ્રકારનું વાચન નિશ્ચિત કાર્ય માટે સૌથી યોગ્ય હોય છે. આ લેખમાં વાચનના મુખ્ય ચાર પ્રકારોનો સમાવેશ કર્યો છે.

### 1) અવલોકનાત્મક વાચન (Skimming)

**વ્યાખ્યા:** અવલોકનાત્મક વાચન એ વાંચવાની એવી રીત છે કે, જેમાં વ્યક્તિ લખાણને પૂર્ણપણે વાંચવાને બદલે, ફક્ત નોંધપાત્ર માહિતી કે મુખ્ય મુદ્દાઓ શોધવા માટે ઝડપથી નજર ફેરવે છે. તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લખાણનો સારાંશ કે મુખ્ય વિચાર ઝડપથી સમજવાનો હોય છે.

**ઉદ્દેશ:** અવલોકનાત્મક વાચનનો મુખ્ય હેતુ છે લેખન સામગ્રીમાંથી જરૂરી કે મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતી શોધવી. આ વાચન પદ્ધતિ નીચે આપેલા હેતુઓ માટે ઉપયોગી સાબિત થાય છે:

- મુદ્દાનું નિરૂપણ સમજવું: લેખ કે પુસ્તક કયા વિષયને આવરી લે છે તે જાણવા માટે અવલોકનાત્મક વાચન મદદરૂપ બને છે. તેનાથી મુખ્ય મુદ્દાઓ, વિષયવસ્તુ અને લેખકનો અભિપ્રાય સરળતાથી સમજાઈ શકે છે.
- લખાણનું પ્રથમ અવલોકન: ક્યારેક લખાણના વિષય સાથે પોતાના લક્ષ્યનો મેળ ખાઈ છે કે નહીં તે તપાસવા માટે તેનું ત્વરિત પઠન કરવું પડે છે.
- સામગ્રીના મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ ઓળખવા:

અવલોકનાત્મક વાચન દ્વારા તે જાણી શકાય છે કે લખાણમાં કયા વિભાગો સૌથી વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. એનાથી વાંચન દરમિયાન કયા વિષય પર વધારે ધ્યાન આપવું અને કયા ભાગોને પ્રાથમિકતા આપવી તે નક્કી કરવામાં મદદ મળે છે.

◆ દૃષ્ટાંતો :

1. ટાઈટલ, ઉપશીર્ષકો અને પ્રથમ / છેલ્લો પેરાગ્રાફ વાંચવો:

લેખમાં શું છે તે જાણવા માટે ટાઈટલ (શીર્ષક) અને ઉપશીર્ષકો (subheadings) વાંચીને સામાન્ય વિચાર મેળવી શકાય છે. પહેલા અને છેલ્લા પેરાગ્રાફમાં ઘણીવાર મુખ્ય મુદ્દાઓ હોય છે.

2. અખબારની હેડલાઈન્સ જોવી:

જો તમે કોઈ સમાચારપત્ર વાંચી રહ્યા હોવ અને દરેક સમાચાર સંપૂર્ણ રીતે ન વાંચવા હોય, તો ફક્ત હેડલાઈન્સ જોવાથી પણ સામાન્ય રીતે ખબર પડી જાય છે કે શું છે અને શું મહત્વનું છે.

◆ અવલોકનાત્મક વાચનની ખાસિયતો:

1. સમય બચાવે છે: અવલોકનાત્મક વાચન દ્વારા ઓછા સમયમાં જરૂરી માહિતી મેળવી શકાય છે.

2. ચપલ વાંચન પદ્ધતિ છે: આ વાચન પદ્ધતિ ઝડપથી લખાણ પરથી નજર ફેરવીને મહત્વપૂર્ણ માહિતી શોધવામાં સહાય કરે છે.

3. પરીક્ષા દરમિયાન ઉપયોગી: લાંબી સામગ્રી-માંથી મુખ્ય મુદ્દાઓ ઝડપી ઓળખવા અને પસંદ કરવા માટે અવલોકનાત્મક વાચન પરીક્ષા સમયે ખુબ ઉપયોગી થાય છે.

4. સંશોધન અને સંદર્ભ વાંચનમાં મદદરૂપ: સંશોધનકાર્ય કે સંદર્ભગ્રંથોનો અભ્યાસ કરતી વખતે જરૂરી માહિતી શોધવા માટે આ પદ્ધતિ ખાસ ઉપયોગી બને છે. જેના વિવિધ દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ છે.

◆ શૈક્ષણિક દૃષ્ટાંત:

1. પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવી: વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે પરીક્ષાની તૈયારી દરમિયાન નોટ્સ અથવા પાઠ્યપુસ્તક વાંચે છે, ત્યારે સમય બચાવવા માટે skimming કરે છે. તેઓ ખાસ કરીને ટાઈટલ, ઉપશીર્ષકો, bold/italic લખાણ અને સાદા પ્રશ્નોની આસપાસના લખાણ પર ધ્યાન આપે છે. જેથી મુખ્ય મુદ્દા ઝડપથી સમજાઈ જાય.

2. "ભારતના બંધારણના મૂળ તત્ત્વો" વિષય પરનો લંબાયેલો લેખ હોય, ત્યારે વિદ્યાર્થી પહેલો અને છેલ્લો પેરાગ્રાફ વાંચીને, મધ્યના bold મુદ્દાઓ પરથી એકંદર વિચાર બનાવી શકે છે કે, લેખક શું કહી રહ્યા છે.

◆ વ્યવસાયિક દૃષ્ટાંત:

1. મીટિંગ અગાઉ રિપોર્ટ વાંચવો: કોઈ મેનેજરને મીટિંગ પહેલાં 20 પાનાની બિઝનેસ રિપોર્ટ વાંચવી હોય, તો તે skimming પદ્ધતિ અપનાવે છે. મહત્વપૂર્ણ ગ્રાફ, ટેબલ્સ, ટાઈટલ્સ અને સંક્ષિપ્ત માહિતી જોઈને રિપોર્ટનો સાર સમજાવી શકે છે.

2. પ્રોજેક્ટ રિપોર્ટમાં "સંચયિત ખર્ચ" અને "વિતરણ સમયગાળો" જેવા ઉપશીર્ષકો જોઈને, મેનેજર તરત સમજી શકે છે કે પ્રોજેક્ટ કેટલી અસરકારક રીતે ચાલી રહ્યો છે.

◆ દૈનિક જીવન દૃષ્ટાંત:

1. અખબારમાં મહત્વના સમાચાર શોધવા: એક વ્યક્તિને ઓફિસ જવાનું હોઈ અને સમય ઓછો હોય, ત્યારે તે માત્ર હેડલાઈન્સ અને મહત્વના ઉપમુદાઓ પર નજર ફેરવીને આજે શું મહત્વનું છે એ જાણે છે.

2. મોબાઈલ એપમાં સમાચાર વાંચવા: ન્યૂઝ એપમાં એક ન્યુઝ ક્લિક કરીને ફક્ત પહેલો પેરા અને Highlighted keyword જોઈને નક્કી કરે છે કે આખો લેખ વાંચવો કે નહિ.

## 2) શોધનાત્મક વાચન (Scanning):

વ્યાખ્યા: શોધનાત્મક વાચન એ વાંચનની એવી રીત છે જેમાં વ્યક્તિ પાસે કોઈ ચોક્કસ માહિતી હોય છે, જે તે શોધવા માગે છે. સમગ્ર લખાણ વાંચવાનું હોય નહીં, માત્ર જે માહિતી જોઈતી હોય ત્યાં નજર અટકવી અને ઝડપથી તેની શોધ કરવી — એ શોધનાત્મક વાચન કહેવાય.

### ◆ ઉદ્દેશ:

1. ચોક્કસ વિગતો શોધવી: કોઈ વિગત, આંકડો, તારીખ, નામ, સંખ્યાઓ જેવી માહિતી શોધવી હોય ત્યારે ઉપયોગી.
2. સમય બચાવવો: અનાવશ્યક લખાણ વાંચ્યા વિના સીધું જરૂરી માહિતી પર પહોંચી જવાય છે.
3. ફક્ત સંબંધિત માહિતી લેવી: જે માહિતી તમારા કામની છે એ જ લેવી—બાકી બધું અવગણવું.

### ◆ દૃષ્ટાંતો :

1. ટ્રેનના ટાઈમટેબલમાંથી નિર્ધારિત ટ્રેનનો સમય શોધવો: જેમ કે તમે ‘સુરત થી અમદાવાદ’ જતી ટ્રેનનો સમય શોધો છો તો આખું ટાઈમ ટેબલ વાંચવાને બદલે માત્ર આ શહેરો વચ્ચેની પંક્તિઓ જુઓ છો.
2. કોઈ પુસ્તકમાં શબ્દકોષમાંથી અર્થ શોધવો: જ્યારે કોઈ અજાણ્યા શબ્દનો અર્થ શોધવો હોય ત્યારે તમે ‘ક’ થી ‘જ’ ક્રમમાં લિસ્ટમાંથી તે શબ્દ ઝડપથી શોધો છો.
3. પરીક્ષા પરિણામમાંથી કોઈ વિદ્યાર્થીનું નામ શોધવું: પરિણામની યાદીમાં તમારું કે કોઈ મિત્રનું નામ શોધવા માટે તમે નામ ઉપર નજર ફેરવો છો, આખા પરિણામ વાંચતા નથી.

### ◆ દૃષ્ટાંતો :

## 1. શૈક્ષણિક દૃષ્ટાંત:

MCQ ટેસ્ટના જવાબ શોધવા: વિદ્યાર્થી પાસેથી પ્રશ્ન પૂછાય કે “સાંસદના કુલ સભ્યો કેટલાં છે?” ત્યારે તે તરત પુસ્તકના તે ભાગમાં પહોંચે છે જ્યાં આ આંકડો લખેલો હોય—એને scanning કહેવાય.

## 2. વ્યવસાયિક દૃષ્ટાંત:

અહેવાલમાંથી નફાનો આંકડો શોધવો: મનેજર કોઈ બિઝનેસ રિપોર્ટમાંથી ફક્ત “કુલ નફો” કે “છેલ્લા ક્વાર્ટરનું વેચાણ” શોધે છે — એ માટે આખો રિપોર્ટ વાંચ્યા વિના નિશ્ચિત કી વર્ડ શોધે છે.

## 3. દૈનિક જીવન દૃષ્ટાંત:

મોબાઈલ કોન્ટેક્ટ્સમાંથી કોઈ નંબર શોધવો: કોઈ મિત્રનો નંબર શોધવો હોય ત્યારે નામ પરથી સીધું A - Z ક્રમમાં જોઈને તે વ્યક્તિ સુધી પહોંચો — એ scanning છે.

ટેલિવિઝન કાર્યક્રમ માટે સમય તપાસવો: ટીઆરપી લીસ્ટ કે કાર્યક્રમ સમયપત્રકમાં તમારી મનપસંદ સિરીયલ કે શો ક્યારે આવે છે તે શોધવું.

## 3) વ્યાખ્યાત્મક વાચન (Intensive Reading)

વ્યાખ્યા: વ્યાખ્યાત્મક વાચન એટલે એવું વાંચન જ્યાં દરેક શબ્દ, વાક્ય અને અનુચ્છેદને ખૂબ ધ્યાનથી વાંચી તેના અર્થ, અભિપ્રાય અને માળખાનું ઊંડાણપૂર્વક વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. મુખ્ય ઉદ્દેશ લખાણની સંપૂર્ણ સમજ મેળવવો અને ભાષાના વ્યાકરણ, શબ્દચયન તથા સંદર્ભોનું જ્ઞાન મેળવવું હોય છે.

### ◆ ઉદ્દેશ:

1. સંપૂર્ણ સમજૂતી મેળવવી: લખાણમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે તેનું સંપૂર્ણ રીતે અર્થઘટન કરવું.
2. ભાષાકૌશલ્ય વિકસાવવો: વ્યાકરણ, શબ્દસમૂહો, વાક્યબંધનો વગેરે દ્વારા ભાષાની સમજ મજબૂત કરવી.

3. પાઠનું ધનત્વથી અવલોકન: દરેક પંક્તિમાં રહેલા ભાવ, ઉદ્દેશ અને શૈલીની ઓળખ.

◆ સામાન્ય દૃષ્ટાંતો :

1. પાઠ્યપુસ્તકનો અધ્યાય વાંચવો: જ્યારે વિદ્યાર્થી કોઈ પાઠને સમજીને પરીક્ષાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે દરેક વાક્યનું ધ્યાનથી અર્થઘટન કરે છે.

2. કાવ્યો કે વિજ્ઞાનના લેખો વાંચવા: કાવ્યમાં છુપાયેલ ભાવાર્થની શોધ કે વિજ્ઞાન લેખમાં દરેક તથ્યને સમજીને આગળ વધવું.

3. પ્રશ્નોત્તરી માટે લખાણનું તટસ્થ વાંચન: કોઈ પણ પ્રશ્નનો યોગ્ય જવાબ શોધવા માટે આખું લખાણ ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવું પડે છે.

◆ દૃષ્ટાંતો :

1. શૈક્ષણિક દૃષ્ટાંત:

ગુજરાતી સાહિત્યમાં 'રસ' વિષયક પાઠ વાંચવો: વિદ્યાર્થી આ પાઠ વાંચતી વખતે 'રસ' શું છે, તેની શ્રેણીઓ, દૃષ્ટાંતો અને લેખકનો અભિપ્રાય બધું સમજવા પ્રયત્ન કરે છે.

2. વ્યવસાયિક દૃષ્ટાંત:

આર્થિક નીતિનું વિશ્લેષણ કરતો લેખ: જ્યારે અર્થશાસ્ત્રી કે પત્રકાર નીતિ લેખ વાંચે છે, ત્યારે તે દરેક વાક્યના માધ્યમથી એ નીતિનો અર્થ, અસર અને નીતિવિષયક સૂચનો સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

3. દૈનિક જીવન દૃષ્ટાંત:

સરકારી યોજના વિશે વિગતવાર લેખ વાંચવો: કેવી રીતે અરજી કરવી, કયો લાભ કયાં સુધી મળે છે — આ જાણવા માટે વ્યક્તિ સંપૂર્ણ લેખ ખૂબ જ ધ્યાનથી વાંચે છે.

◆ વિશેષ લક્ષણો:

1. ધીમું અને વિચારપૂર્વક વાંચન

2. નોંધ લખવી અને અંશ Highlight કરવો

3. ભાષા શીખવા માટે સૌથી ઉપયોગી પદ્ધતિ

4. વિશ્લેષણાત્મક અને તટસ્થ દૃષ્ટિકોણ વિકસાવતો અભ્યાસ

4) વિશ્લેષણાત્મક વાચન (Critical Reading)

વ્યાખ્યા: વિશ્લેષણાત્મક વાચન એ વાંચનની એવી પદ્ધતિ છે. જેમાં વાચક માત્ર લખાણ શું કહે છે તે જ નહીં, પરંતુ કેમ અને કેવી રીતે કહે છે તે પણ સમજે છે. લેખકના તર્ક, દલીલો, ઉદ્દેશ અને ભાષાશૈલીનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. સાથે સાથે વાચક પોતાનો અભિપ્રાય પણ ઊભો કરે છે.

◆ ઉદ્દેશ:

1. લેખકના મંતવ્યોને ઓળખવા: લખાણ પાછળ રહેલા લેખકના વિચારો, મંતવ્યો અને દૃષ્ટિકોણને સમજવો.

2. લખાણનો તટસ્થ અભ્યાસ કરવો: શું લખાયું છે તેનાથી વધુ, કઈ રીતે અને શા માટે લખાયું છે તેની ચર્ચા કરવી.

3. તર્ક અને દલીલની ગુણવત્તા ચકાસવી : લેખકના દાવા સાચા છે કે નહીં, પુરાવા પૂરતા છે કે નહીં — તેનું નિખાલસ વિશ્લેષણ.

◆ સામાન્ય દૃષ્ટાંતો :

1. સંપાદકીય લેખ વાંચવો: જ્યારે આપણે સામયિક અથવા અખબારમાં આવેલ કોઈ તટસ્થ અથવા ચર્ચાસ્પદ લેખનો અર્થ સમજતા અને લેખકના અભિપ્રાયનું મૂલ્યાંકન કરતા હોઈએ.

2. દાવાઓના આધાર કે પુરાવાની તપાસ કરવી: જેમ કે "શહેરમાં વૃક્ષોનું પ્રમાણ ઘટી ગયું છે" — તો પ્રશ્ન ઊભો થાય: એ દાવો કયાં આધારિત છે?

3. વિભિન્ન દૃષ્ટિકોણો અંગે વિચાર કરવો: કોઈ લેખમાં રજૂ કરેલ એક દૃષ્ટિકોણ સિવાય અન્ય દૃષ્ટિકોણો વિષે વિચાર કરવો.

◆ દૃષ્ટાંતો :

1. શૈક્ષણિક દૃષ્ટાંત:

વિદ્વાન લેખકના નિબંધનો અભ્યાસ: વિદ્યાર્થી એ નિબંધ વાંચીને ચકાસે છે કે લેખકના તર્ક બળવાન છે કે નહીં, વિષય પ્રવૃત્તિમાં પક્ષપાત છે કે નહીં.

2. વ્યવસાયિક દૃષ્ટાંત:

વ્યાપાર નીતિ વિશે વિશ્લેષણ: વ્યાપારી કે રોકાણકાર કોઈ નીતિ વિશે લેખ વાંચી એવું નક્કી કરે છે કે શું તે વ્યાવસાયિક રીતે વ્યાપક અસરકારક છે કે નહીં.

3. દૈનિક જીવન દૃષ્ટાંત:

સમાચાર ચેનલ કે બ્લોગ પોસ્ટનું મૂલ્યાંકન: કોઈ વ્યક્તિ ઓનલાઇન લેખ વાંચીને વિચારે છે — "આ માહિતી હકીકત આધારિત છે કે માત્ર મતપ્રકટિ છે?"

◆ વિશેષ લક્ષણો:

1. તટસ્થ દૃષ્ટિકોણ વિકસાવતું
  2. તર્કશક્તિ અને ચિંતન શક્તિ વધારતું
  3. દાવા અને વિવાદોની ગુણવત્તા ચકાસતું
  4. જાતે વિચાર કરવાનો અભ્યાસ કરાવતું
- આ રીતે "વિશ્લેષણાત્મક વાચન" વ્યક્તિને માત્ર વાંચન નહીં, પણ વિચાર અને વિશ્લેષણમાં પણ નિપુણ બનાવે છે.

## B. વાચનના તબક્કાઓ (Stages of Reading)

વાચન એ ક્રમબદ્ધ પ્રક્રિયા છે, જે ત્રણ તબક્કાઓમાં વહેંચાયેલી છે: પૂર્વ-વાચન, વાચન દરમિયાન અને વાચન પછીની પ્રવૃત્તિઓ. દરેક તબક્કે પાઠકને લખાણ સાથે ઊંડાણપૂર્વક જોડવા માટે મદદરૂપ થાય છે.

### 1) પૂર્વ-વાચન (Pre-reading):

અર્થ:

પૂર્વ-વાચન એ વાંચન પ્રક્રિયાનો પહેલો તબક્કો છે, જેમાં પઠન શરૂ કરતા પહેલાં વાચકને

લેખ માટે માનસિક, ભાષાકીય અને ભાવનાત્મક રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે. વાચક પોતાનું અગાઉનું જ્ઞાન, અનુમાનશક્તિ અને રસ સાથે લખાણ તરફ આગળ વધે છે.

### હેતુ (Objectives):

1. લેખમાં શું મળવાનું છે તેનો પૂર્વ અંદાજ લગાવવો: જ્યારે આપણે કોઈ પાઠ્યસામગ્રી વાંચવા જઈએ, ત્યારે પ્રથમ દૃષ્ટિએ શી પ્રકારની માહિતી મળશે તે અંગે અંદાજ લગાવવો જરૂરી છે. તે માટે શીર્ષક, ઉપશીર્ષક, ચિત્રો, ગ્રાફ, અને મૂલ્યાંકન આધારિત ભાગો જોઈ શકાય છે.

2. વાંચન માટે વિચારધારા (Framework) ઊભી કરવી: વિચારધારા એટલે આપણા મનમાં લખાણના મુદ્દાઓનો એક ઢાંચો (મોડેલ) તૈયાર કરવો. આ ઢાંચો વાંચન દરમિયાન માહિતીને ગોઠવવામાં અને સમજવામાં મદદ કરે છે.

3. પહેલેથી શીખેલી માહિતી (Previously Learned Knowledge) ને સક્રિય કરવી: નવા પાઠના વિષય સાથે સંકળાયેલી અગાઉની માહિતીને યાદ કરવી. આવા જૂના અનુભવો અને માહિતી નવા વિચારોને જોડવામાં સહાય કરે છે અને સમજણ વધારે ઊંડી બને છે.

4. વિષયમાં રસ પેદા કરવો: જો વાંચન શરૂ કરતાં પહેલાં વિષય વિશે કુતુહલ અને રસ ઉત્પન્ન થાય છે, તો વિદ્યાર્થી વધુ એકાગ્રતાથી અને ઉત્સાહપૂર્વક વાંચે છે, જેના પરિણામે વધુ સારી સમજણ વિકસે છે.

5. વાંચનના હેતુને સ્પષ્ટ કરવો: વાંચન શરૂ કરતાં પહેલાં નક્કી કરવું કે શું જાણવા માંગીએ છીએ, કેવાં પ્રશ્નોના જવાબ શોધવાના છે — જેથી વાંચન વધુ લક્ષ્યસભર અને અસરકારક બને છે.

### ◆ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ (Key Activities):

1. ટાઈટલ, ઉપશીર્ષકો અને તસવીરો નિહાળવી: તેમાંથી વિષય કે વિષયની દિશા વિશે અનુમાન લગાવવું.

2. વિષય સંબંધિત ચર્ચા કરવી: વાંચન પહેલાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રશ્નોત્તરી કે દૃષ્ટિકોણની ચર્ચા કરે.

3. અનુમાન લગાવવું (Prediction): “આ લેખમાં શું આવી શકે?” જેવી કલ્પનાઓ વિકસાવવી.

4. શબ્દકોશ અથવા નવા શબ્દો ઓળખવા: કેટલીક અધરી શબ્દાવલી માટે અર્થશોધક વ્યવસ્થા રાખવી.

5. હેતુ નક્કી કરવો: “હું આ વાંચનમાંથી શું જાણવા ઈચ્છું છું?” — એવા પ્રશ્નો માટે દિશા નક્કી કરવી.

◆ દૃષ્ટાંત (Examples):

દૃષ્ટાંત 1:

લેખનું શીર્ષક છે: “જળ બચાવવાની જરૂર”

પ્રશ્ન: “પાણી કેમ બચાવવું જોઈએ?”

અનુમાન: લેખમાં પાણીના સ્ત્રોતો, તેના ઉપયોગ, અને બચાવના ઉપાયો આવવાનો સંભાવ છે.

દૃષ્ટાંત 2:

તસવીર છે જેમાં સૂકી જમીન દેખાઈ રહી છે.

વિદ્યાર્થીઓ તેને જોઈને કહેશે: “હવે વરસાદ નહીં આવે તો પાણીની તંગી થશે.”

એથી પહેલા થીજેલા વિચાર સાથે વાંચન થશે.

દૃષ્ટાંત 3:

શિક્ષક વર્ગને પૂછે:

“શું તમે ક્યારેય પાણી બગાડ્યું છે?”

“પાણી બચાવવાનો કયો ઉપાય તમે ઉપયોગમાં લો છો?”

◆ પૂર્વ-વાચનની અસરકારકતા:

1. વિદ્યાર્થી લેખ સાથે ઊંડાણથી જોડાય છે

2. વિશ્લેષણાત્મક અને અનુમાનક્ષમ વાંચન થવાનું શરૂ થાય છે

3. રસ વધે છે અને ભાષા સમજવાની તૈયારી થાય છે

4. લખાણમાં મળનારી માહિતી વધુ સ્પષ્ટ અને સંબંધિત લાગતી થાય છે

◆ નિષ્કર્ષ :

પૂર્વ-વાચન એ વાંચનની તૈયારી છે. જેવી રીતે એક ખેડૂત વાવેતર પહેલાં જમીન તૈયાર કરે છે, એ જ રીતે વાચક પૂર્વ-વાચન દ્વારા મન અને વિચારને લેખ માટે તૈયાર કરે છે. તે માત્ર પ્રક્રિયા નહિ, પણ સફળ વાંચન માટેની મજબૂત આધાર છે. જેમ મકાન બનાવવા માટે મજબૂત પાયો જરૂરી હોય છે, તેમ સારી રીતે લેખ સમજવા માટે યોગ્ય પૂર્વ-વાચન જરૂરી છે.

2) વાચન દરમિયાન (While-reading):

અર્થ:

વાચન દરમિયાનનો તબક્કો એ વાચન પ્રક્રિયાનો મધ્યમ અને સૌથી સક્રિય ભાગ છે. અહીં વાચક માત્ર શબ્દો જ નથી વાંચતો, પરંતુ લેખમાંથી અર્થ કાઢે છે, પ્રશ્નોના જવાબ શોધે છે અને વિચાર પ્રવાહમાં જોડાઈને લેખના તર્ક અને માળખાને સમજે છે.

હેતુ (Objectives):

1. લખાણમાંથી મુખ્ય માહિતી અને વિચારોની ઓળખ કરવી.

2. પ્રશ્નોના જવાબો શોધવા માટે લક્ષ્યાંકિત રીતે વાંચવું.

3. અવગત વાંચન અને વિચારશીલ અભિગમ વિકસાવવો.

4. લેખ સાથે સક્રિય જોડાણ જાળવી રાખવું.

◆ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ (Key Processes):

1. મુખ્ય વિચારો ઓળખવા:

દરેક પેરા કે વિભાગમાં લેખક શું મુખ્ય વાત કહેવા માંગે છે, તે વિચાર પસંદ કરવો કે ઓળખવો. અને

તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. આથી આપણે આખા લેખનો સાર પણ સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. ટૂંકમાં મુખ્ય વિચાર ઓળખવો એટલે માત્ર વાંચવું નહીં, પણ સમજવાનો અને તાત્પર્ય કાઢવાનો પ્રયાસ કરવો.

## 2. પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધવા:

લેખમાં જે પ્રશ્નો પહેલેથી પૂછી લેવામાં આવ્યા હોય અથવા વાંચન દરમિયાન તમારા મનમાં આવતા પ્રશ્નો હોય, તેમના જવાબો માટે લેખમાં શોધખોળ કરવી અને લેખના વિવિધ ભાગોમાંથી યોગ્ય માહિતી શોધવી. આ પ્રક્રિયા લેખને સારી રીતે સમજવામાં અને તેની સાથે જોડી આપવામાં મદદ કરે છે.

## 3. નોંધો બનાવવી:

"નોંધો બનાવવી"નો અર્થ છે લેખમાં જે જાણકારી સૌથી અગત્યની છે - જેમ કે મુખ્ય મુદ્દાઓ, તારીખો, તથ્યો - તેને સંપૂર્ણ લેખ ફરીથી લખ્યા વિના ટૂંકસારમાં લખી લેવી, જેથી પછી Revision કરતી વખતે તે સહેલાઈથી યાદ રાખી શકાય. નોંધો લખવાથી યાદ શક્તિ મજબૂત બને છે અને લેખના સારને ઝડપથી ફરી જોવો સરળ બને છે.

## 4. અનુમાન લગાવવું:

"અનુમાન લગાવવું"નો અર્થ છે. વાંચન દરમિયાન પોતાની સમજ અને પહેલાંના જ્ઞાનના આધારે અંદાજ લગાવવો કે આગળ લખાણમાં શું થવાનું છે અથવા લેખક કયા મુદ્દાની ચર્ચા કરવાના છે. આ રીતે વાંચન દરમિયાન મનસિક જોડાણ બને છે અને સમજ વધુ ઊંડી થાય છે.

## 5. ચિત્રો, ચાર્ટ્સ અને ગ્રાફ્સ વાંચવા:

લેખમાં આપેલા ચિત્રો, ચાર્ટ્સ કે ગ્રાફ્સ જેવી દૃશ્ય માહિતી (visuals)ને ધ્યાનથી જોઈને, તેનો અર્થ સમજવો અને તે માહિતી લેખના વિષય સાથે કેવી રીતે જોડાય છે તે ઓળખવું. દૃશ્ય માહિતીનો અર્થ

સમજવાથી લેખનો સારાંશ વધુ સારી રીતે સમજાઈ શકે છે.

## 6. શબ્દસમૂહોનું અર્થઘટન કરવું:

"શબ્દસમૂહોનું અર્થઘટન કરવું"નો અર્થ છે લખાણમાં વાંચતી વખતે સામે આવતા અજાણ્યા શબ્દો કે શબ્દોના સમૂહનો અર્થ તરત શબ્દકોશ જોવાને બદલે, વાક્યના સંદર્ભ પરથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ રીતે અર્થઘટન કરવાની આદત આપણને શબ્દકોશ વગર પણ સમજ ઊંડી બનાવવામાં મદદ કરે છે.

## ◆ દૃષ્ટાંત (Examples):

### દૃષ્ટાંત-1:

વિદ્યાર્થી : "શહેરોમાં પાણી બગાડનાં કારણો" વિષય પર લેખ વાંચી રહ્યો છે. તે દરેક પેરામાંથી મુખ્ય મુદ્દા લખે છે:

- નળ ખૂલ્યા રહી જવાનાં કારણે
- ગટર લિકેજ
- અયોગ્ય સિંચાઈ પદ્ધતિઓ વગેરે...

### દૃષ્ટાંત-2:

લેખમાં પ્રશ્ન છે: "શહેરોમાં પાણી વ્યર્થ કેમ જાય છે?"

→ વિદ્યાર્થી જવાબ શોધે છે: "કારણ કે લોકો નળ બંધ કરતા નથી, લિકેજ સુધારવામાં વિલંબ થાય છે..."

### દૃષ્ટાંત-3:

લેખની વચ્ચે એક ચાર્ટ છે, જેમાં પાણી વપરાશના સ્ત્રોતો દર્શાવેલા છે.

→ વિદ્યાર્થી ચાર્ટના આધારે સમજાવે છે કે પીવા માટે પાણીનો ઉપયોગ કેટલો થાય છે અને તે કોના માટે.

## ◆ પ્રયોજન અને અસરકારકતા:

-પઠન ક્ષમતા અને સમજીને વાંચવાની ટેવ વિકસે છે.

-વાચક લેખ સાથે વિચારશીલ રીતે જોડાય છે.

-સમજણ ઊંડી થાય છે અને વિમર્શ માટેના તર્ક તૈયાર થાય છે.

-લેખના તર્ક અને આશયની સમજ પકડાય છે.

◆ નિષ્કર્ષ :

"વાચન દરમિયાન" તબક્કો એ છે જ્યાં વાચન માત્ર પઠન રહી જતું નથી — તે વિચાર, સમજ અને અનુમાન સાથે ભળીને સક્રિય અનુભવ બની જાય છે. વિદ્યાર્થી લેખને ચિંતનાત્મક રીતે ભોગવે છે, પ્રશ્ન કરે છે અને માહિતીનો સાચો અર્થ શોધી કાઢે છે.

3) વાચન પછીની પ્રવૃત્તિઓ (Post-reading):

◆ અર્થ:

વાચન પછીનો તબક્કો એ છે જ્યારે વાચક લેખ વાંચી ચૂક્યો હોય અને હવે તે વાંચનથી મળેલી માહિતીને સમજવા, તેનો તટસ્થ અભ્યાસ કરવા અને તેને પોતાના જીવનસંદર્ભમાં જોવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ તબક્કો વાચનને આધ્યાત્મિક ઊંડાણ અને વિચારશીલતાની દિશામાં લઈ જાય છે.

◆ હેતુ (Objectives):

-વાંચનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીનું સંકલન અને વિશ્લેષણ કરવું.

-લેખકના દૃષ્ટિકોણ પર વિચાર કરવો.

-પઠિત માહિતીને પોતાનાં અનુભવ, સમજ અને જીવન સાથે જોડવી.

-વિમર્શ અને ચર્ચા દ્વારા વિવિધ દૃષ્ટિકોણ શોધવા

-વાચનકૌશલ્યથી વિચારકૌશલ્ય તરફ પ્રયાણ કરવું.

◆ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ (Key Processes):

1. સારાંશ લખવો:

"સારાંશ લખવો"નો અર્થ છે લખાણમાં શું મુખ્ય વાત કહી છે, તેનો તટસ્થ (ભેદભાવ વગરનો) અને ટૂંકો અર્થ લખવો, જેથી તે લખાણનો મર્મ (મુખ્ય ભાવ) સમજાઈ શકે. સારાંશ લખવાથી વ્યક્તિ

લેખના મુખ્ય તત્ત્વો ઝડપથી સમજવામાં સમર્થ બને છે.

2. પ્રશ્નોત્તરી કરવી:

"પ્રશ્નોત્તરી કરવી"નો અર્થ છે લેખ વાંચતી વખતે તેના આધાર પર પ્રશ્નો ઊભા કરવાં (જેમ કે — લેખમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે? કેમ એવું કહેવામાં આવ્યું છે?) અને પછી એ પ્રશ્નોના જવાબો લખાણમાંથી શોધવાનો પ્રયાસ કરવો. આ રીત વાંચનને વધુ વિચારમૂલક અને સક્રિય બનાવે છે.

3. ગ્રુપ ચર્ચા કરવી:

"ગ્રુપ ચર્ચા કરવી"નો અર્થ છે સહપાઠીઓ સાથે બેઠક કરીને લેખના વિષય પર એકબીજાના વિચારો સાંભળવા, પોતાના વિચારો જણાવવા અને જુદાં જુદાં દૃષ્ટિકોણો કે અભિગમોને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો. આ રીતે ગ્રુપ ચર્ચા વિચારશક્તિ અને સમજ વધારવામાં મદદરૂપ બને છે.

4. મૂલ્યાંકન કરવું:

લેખક શું કહી રહ્યો છે તે માત્ર માનવાને બદલે, તેના દાવાઓમાં તર્ક છે કે નહીં, દૃષ્ટાંતો સંબંધિત અને સહાયક છે કે નહીં, અને એ દૃષ્ટિકોણ કેટલો યોગ્ય, ન્યાયસંગત કે વાસ્તવિક છે — એ બધાનો વિશ્લેષણ કરીને અંદાજ કાઢવો એટલે "મૂલ્યાંકન કરવું". આ પ્રક્રિયા વિદ્યાર્થીઓને માત્ર માહિતી લેવામાં નહીં, પણ તેના નિરીક્ષણ અને સમીક્ષા કરવાની ક્ષમતા વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.

5. આપણા અનુભવ સાથે જોડવું:

લખાણમાં આપેલી ઘટનાઓ, વિચારોથી એવો પ્રશ્ન ઊભો કરવો કે — "શું મારી સાથે કદી આવું બન્યું છે?" અથવા "શું મારો સમાજ પણ આવું અનુભવતો હોય શકે?" — અને એ રીતે લખાણને વ્યક્તિગત જીવન સાથે જોડવાનો પ્રયાસ કરવો. આથી વાંચન વધુ જીવંત બને છે અને તે આપણાં મનમાં ઊંડો પ્રભાવ પાડી શકે છે. આ રીતે વાચક માત્ર વાંચે

નહીં, પણ આત્મસાત કરીને તે વિચારો સાથે નાતો જોડે છે.

◆ દૃષ્ટાંત (Examples):

દૃષ્ટાંત 1:

વિદ્યાર્થી એક લેખ વાંચીને લખે:

“આ લેખ જણાવે છે કે શહેરોમાં પાણી કેવી રીતે વ્યર્થ જાય છે અને નાગરિકો તરીકે આપણે શું જવાબદારી નિભાવવી જોઈએ.”

દૃષ્ટાંત 2:

ગુપ ચર્ચા દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ પૂછે:

“શું આપણાં વિસ્તારમાં પાણીની સમસ્યા છે? શું લેખમાં જણાવેલા ઉપાયો અહીં લાગુ પડે છે?”

દૃષ્ટાંત 3:

શિક્ષક પૂછે: “લેખકનાં દાવા વિષે તમે શું વિચારો છો? શું એ તર્કસંગત છે? શું કંઈ વધુ ઉમેરવાની જરૂર છે?”

◆ વિશિષ્ટ લાભો:

- વિચારોની ગહેરાઈ વિકસે છે.
- ભાષા અને તર્કદક્ષતા બંને વધે છે.
- સામાજિક અને નૈતિક સંવેદના વિકસે છે.
- વિષય પર આત્મમંથન થાય છે.

◆ નિષ્કર્ષ:

વાંચન પછીનો તબક્કો એ છે જ્યારે શીખેલી વાતો ખરેખર સમજાઈ જાય છે અને મનમાં ઊંડે ઊતરે છે. હવે વાંચન માત્ર જાણકારી લેવાનું સાધન નથી રહેતું, પણ એ વિચાર કરવાની અને ચર્ચા કરવાની પ્રક્રિયા બની જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન એ એક અનુભૂતિ બને છે — જ્યાં તેઓ તેમાં પોતાનો અનુભવ, વિચારો અને વિશ્લેષણ જોડે છે. શિક્ષકો માટે પણ તે સમય વધુ મહત્ત્વપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તેઓ પુસ્તકીય લેખને વિદ્યાર્થીઓના દૈનિક જીવન સાથે સાંકળીને સમજાવે છે. આ રીતે, શિક્ષણ

શીખવા સુધી સીમિત નહીં રહે, પણ તે જીવંત અને અર્થસભર બને છે.

આમ, વાચન એ માત્ર શબ્દો વાંચવાની પ્રક્રિયા નથી, પણ એ એક વિચારશીલ, ક્રિયાત્મક અને અર્થસભર અભ્યાસ છે. શિક્ષકો માટે મહત્ત્વનું છે કે, તેઓ વિદ્યાર્થીઓમાં ત્રણે તબક્કાઓ (પૂર્વ-વાચન, વાચન દરમિયાન, વાચન પછીની પ્રવૃત્તિઓ)ના આધાર પર સંચિત કૌશલ્યને વિકસિત કરે. જેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ભાષા અને વિચારકૌશલ્યમાં પારંગત બને.

## 2. વાચન કૌશલ્ય (Reading Skills)

વાચન કૌશલ્ય એ ભાષા કૌશલ્યોમાંનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ પાસું છે, જેનો ઉદ્દેશ માત્ર લખાણ વાંચવો નહીં પરંતુ તેને સમજવો અને તેનું અર્થઘટન કરવું છે. એક સક્ષમ વાચક માત્ર શબ્દો નહીં વાંચે પણ લેખકના વિચારો, ભાવનાઓ અને ઉદ્દેશ્યને પણ સમજે છે.

### A. મુખ્ય વિચાર અને સહાયક વિચારો ઓળખવા (Identifying Main and Supporting Ideas)

◆ મુખ્ય વિચાર એટલે શું?

મુખ્ય વિચાર એટલે લેખક શું કહેવા માંગે છે તેનું મુખ્ય તત્ત્વ અથવા મુખ્ય સંદેશ. તે એક એવા મુદ્દા તરીકે ઓળખી શકાય છે, જેના આસપાસ આખું લખાણ રચાયેલું હોય છે. દરેક પેરા, દૃષ્ટાંત, અને માહિતી એ મુખ્ય વિચારને સમર્થન આપે છે. જેમ કે દોડતી ટ્રેનનું એન્જિન તેને આગળ ધપાવે છે, તેમ મુખ્ય વિચાર આખા લખાણને દિશા આપે છે.

◆ મુખ્ય વિચાર ઓળખવાની રીતો:

- પેરાગ્રાફ કે અનુચ્છેદમાં વારંવાર જે વિચાર આવતો હોય, તે મુખ્ય વિચાર બની શકે છે.

-લેખકના દૃષ્ટિકોણને સમજવાથી મુખ્ય વિચાર જાણી શકાય છે.

- પ્રારંભિક અને અંતિમ વાક્યોમાં ઘણી વખત મુખ્ય વિચાર છુપાયેલો હોય છે.

◆ સહાયક વિચારો એટલે શું?

સહાયક વિચારો એ એવા વિચારો છે જે મુખ્ય વિચારને સમર્થન, સ્પષ્ટતા કે દૃષ્ટાંતરૂપ માહિતી આપે છે. તેઓ લેખના મુખ્ય વિચારને વધુ સ્પષ્ટ બનાવે છે અને વાચકને વિસ્તૃત સમજ આપે છે. જો મુખ્ય વિચાર "જળ સંરક્ષણ જરૂરી છે" હોય, તો સહાયક વિચારો હોઈ શકે— "અત્યારે જમીનનું પાણી ઘટી રહ્યું છે", "ગામોમાં પાણીની તંગી છે", અથવા "લોકોએ વાવેતરના મૌસમમાં પાણી સાચવવું જોઈએ". એ રીતે સહાયક વિચારો મુખ્ય વિચારની નજીક રહેતાં સાથ આપે છે.

◆ સહાયક વિચારો ઓળખવાની રીતો:

- તેઓ મુખ્ય વિચારની વિસ્તૃત માહિતી આપે છે.
- તેમના માધ્યમથી મુખ્ય વિચારને દૃષ્ટાંત, -- તથ્યો કે વિગતોથી સમર્થન મળે છે.
- ઘણી વખત એ વિચારો "કારણ", "પરિણામ", "દૃષ્ટાંત", "અનુસંધાન" વગેરે રૂપે દર્શાવાય છે.

◆ હેતુ (Purpose):

- લખાણનું કેન્દ્રિય તત્ત્વ ઓળખી શકાય છે.
- વિષયની પૂર્ણ સમજૂતી મળે છે.
- નોંધો લેવા અને સારાંશ લખવામાં સહાય મળે.
- વિચારશીલ અને અભ્યાસપૂર્વક વાચન વિકસે છે.

◆ દૃષ્ટાંત:

લેખ:

"વનસંપત્તિ આપણું અમૂલ્ય ધન છે. વૃક્ષો આપણને ઓક્સિજન આપે છે, વરસાદ લાવે છે અને માટીને પકડી રાખે છે. વન્યજીવોનું નિવાસ-સ્થાન પણ વૃક્ષો છે. એટલે આપણે વૃક્ષોની સંભાળ રાખવી જોઈએ."

મુખ્ય વિચાર: વનસંપત્તિનું મહત્વ.

સહાયક વિચારો: 1. વૃક્ષો ઓક્સિજન આપે છે. 2. વરસાદ લાવવામાં મદદ કરે છે. 3. માટીને પકડી રાખે છે. 4. વન્યજીવોને નિવાસ આપે છે. 5. વૃક્ષોની રક્ષા જરૂરી છે.

◆ વિધિ (How to Identify):

1. પ્રથમ વાક્ય/અંતિમ વાક્ય પર ધ્યાન આપો: ઘણીવાર મુખ્ય વિચાર પેરાનું પહેલું કે છેલ્લું વાક્ય હોય છે.
2. પુનરાવૃત્ત વિચાર શોધો: જે વિચાર વારંવાર રજૂ થાય છે, તે મુખ્ય વિચાર હોઈ શકે છે.
3. 'શું કહેવા માંગે છે?' એ પ્રશ્ન પૂછો: આખા લખાણમાંથી કે પેરામાંથી લેખક શું જણાવવા ઈચ્છે છે?
4. સહાયક વિચારો માટે પ્રશ્નો પૂછો: શું આ દૃષ્ટાંત છે? શું આ માહિતી મુખ્ય વિચારને સમર્થન આપે છે?
5. વિશેષણાત્મક અને આધારપૂર્ણ શબ્દોની તુલના કરીને તેમના તફાવતો સમજવા" મુખ્ય વિચાર સામાન્ય અને વ્યાપક હોય છે, જ્યારે સહાયક વિચારો વિશિષ્ટ અને વિગતવાર હોય છે.

◆ દૃષ્ટાંત (Example):

પેરાગ્રાફ: "શહેરોમાં પાણીની અછત હવે ગંભીર સમસ્યા બની રહી છે. નળોમાં નિયમિત પાણી મળતું નથી. ઘણી વાર પાણી માટે લોકો લાઈનમાં ઊભા રહે છે. જમીન નીચે પાણીનું સ્તર પણ ઘટી ગયું છે.

મુખ્ય વિચાર : "શહેરોમાં પાણીની અછત એક ગંભીર સમસ્યા છે.

- સહાયક વિચારો: 1. "નળોમાં નિયમિત પાણી મળતું નથી. 2. "પાણી માટે લોકો લાઈનમાં ઊભા રહે છે. 3. "પાણીનું સ્તર ઘટી ગયું છે."

◆ વિશેષતા (Importance in Reading Skills):

1. પાઠ્યપુસ્તક, લેખો અને નિવેદનો વધુ અસરકારક રીતે સમજવામાં સહાય કરે છે.

2. ટૂંકાવેલો સાર લખવામાં સહજતા આવે છે.
3. પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે mind-mapping (મન-નકશો), flowchart (પ્રવાહ ચાર્ટ) કે group discussion(સમૂહ ચર્ચા) માટે આધારભૂત બને છે.
4. વિશ્લેષણાત્મક વાચન માટે મજબૂત પાચો પૂરો પાડે છે.

◆ નિષ્કર્ષ (Conclusion):

મુખ્ય અને સહાયક વિચારો ઓળખવાની કુશળતા એ વાંચન કૌશલ્યનું મૂળ છે. તે વાચકને માત્ર માહિતીના ઉપભોક્તા નહિ, પણ વિચારશીલ અને તટસ્થ વિશ્લેષક બનાવે છે.

**B. સંદર્ભમાંથી અર્થ કાઢવો (Deriving Meaning from Context)**

◆ અર્થ (Definition):

વાચન દરમિયાન જો કોઈ અજાણ શબ્દ, શબ્દસમૂહ કે વાક્ય આવે અને આપણે તેનો અર્થ સીધો સમજતા ના હોઈએ, તો આસપાસના શબ્દો, વાક્યો અને સંદર્ભને ધ્યાનમાં લઈને અર્થ કાઢવાની પ્રક્રિયા સંદર્ભમાંથી અર્થ કાઢવો કહેવાય છે.

વાચન કરતી વખતે અનેક વાર એવું બને કે વાચકને કોઈ શબ્દનો અર્થ ખબર ન હોય. પણ જો વાક્યનું અર્થઘટન ઠીક રીતે કરવામાં આવે, તો એવા અજાણ્યા શબ્દોનો અંદાજ લગાવી શકાય છે. સંદર્ભ સંકેત (clues) એટલે વાક્યમાં એવી વિગતવાર વિગતો કે વાક્યના આસપાસના શબ્દો કે, જે શબ્દના અર્થ તરફ સંકેત આપે છે.

◆ હેતુ (Purpose):

1. અજાણ શબ્દોના અર્થને અનુમાનથી સમજવા
2. શબ્દકોષ વગર પણ સમજશક્તિ વિકસાવવી
3. વાચનની સતત પ્રવાહિતા જાળવવી
4. ભાષાકૌશલ્ય અને અર્થગ્રહણ શક્તિમાં વૃદ્ધિ કરવી

◆ શબ્દોના સંદર્ભ સંકેતના પ્રકારો:

**1. પરિભાષાત્મક સંકેત (Definition Clues):**  
કેટલાક સમયે વાંચન દરમિયાન કોઈ અજાણ શબ્દનો અર્થ આપણે સીધો ન સમજતા હોઈ છે, પરંતુ વાક્યના અંદર અથવા આસપાસ જ તે શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે આપેલો હોય છે. આવા જ્યારે થાય, ત્યારે આપણે તેને પરિભાષાત્મક સંકેત (Definition Clue) કહીએ છીએ.

દૃષ્ટાંત:

"રાહુલનું વર્તન ખૂબ જ અલિપ્ત હતું – તે કંઈ પણ લાગણી દાખવતો નહીં."

અહીં 'અલિપ્ત' શબ્દનો અર્થ વાક્યના બીજા ભાગમાં સીધો આપવામાં આવ્યો છે: "કોઈ પણ લાગણી દાખવતો નહીં". અતઃ, 'અલિપ્ત'નો અર્થ "લાગણીઓથી વિમુખ" અથવા "ભાવનાવિહિન" છે – અને આ અર્થ વાક્ય દ્વારા પરિભાષિત કરવામાં આવ્યો છે. આ રીતે, જો કોઈ અજાણ શબ્દનો અર્થ વાક્યમાં જ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવે, તો એ સંજ્ઞાને અમે પરિભાષાત્મક સંકેત કહીએ છીએ.

**2. સમાનાર્થી/વિપરીત અર્થ સંકેત (Clues):**

ક્યારેક વાંચન દરમિયાન કોઈ અજાણ શબ્દનો અર્થ સીધો જણાતો ન હોય, ત્યારે તેના આસપાસના શબ્દો મદદરૂપ થઈ શકે છે. ખાસ કરીને જો તેના નજીકમાં તે શબ્દના સમાન અર્થ ધરાવતા (સમાનાર્થી) અથવા વિરુદ્ધ અર્થ ધરાવતા (વિરુદ્ધાર્થી) શબ્દો હોય, તો આપણે એના આધારે અર્થનું અનુમાનકરી શકીએ છીએ.

દૃષ્ટાંત: "હેતલ ખૂબ જ ઉદ્દંડ છે, જ્યારે તેની બહેન શાંત અને સોબતદાર છે."

અહીં 'ઉદ્દંડ' શબ્દનો સીધો અર્થ કદાચ અકલ્પનીય હોઈ શકે, પરંતુ તેના બાજુમાં આવેલા "શાંત અને સોબતદાર" જેવા શબ્દો દર્શાવે છે કે 'ઉદ્દંડ' તેનું વિરુદ્ધ સ્વભાવ દર્શાવતો છે. અતઃ, આપણે 'ઉદ્દંડ' નો અર્થ "દુશીલ" કે "શિસ્ત વિનાનો" તરીકે વિપરીત અર્થના સંકેત પરથી સમજી શકીએ છીએ. આ રીતે, જો કોઈ અજાણ શબ્દની આસપાસમાં

તેના વિરોધી કે સમાન અર્થ ધરાવતા શબ્દો હોય, તો તે શબ્દનો અર્થ સમજવામાં ખૂબ સહાય મળે છે.

### 3. પરિસ્થિતિજન્ય સંકેત (Situation-based Clues):

કેટલીક વખત, જો કોઈ શબ્દનો અર્થ સીધો ન પણ હોય, તો પણ વાક્યની સમગ્ર પરિસ્થિતિ, ઘટના અથવા લાગણીના પ્રવાહ પરથી એ શબ્દનો અર્થનું અનુમાન કરી શકાય છે. આવા સંજોગોમાં મળતી માહિતીથી જે સંકેત મળે છે, તેને આપણે પરિસ્થિતિ સંકેત કહીએ છીએ.

#### દૃષ્ટાંત:

"તેણી ખૂબ જ વિહ્વળ લાગી રહી હતી કારણ કે તેનો સમયસર ટ્રેન પકડવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ રહ્યો."  
અહીં 'વિહ્વળ' શબ્દ કદાચ અજાણ હોય, પરંતુ સમગ્ર પરિસ્થિતિ-ટ્રેન પકડવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જવો-એક તણાવભર્યા, ગભરાટભર્યા અને અસ્વસ્થ અનુભવો તરફ ઈશારો કરે છે. અતઃ, અહીંથી 'વિહ્વળ'નો અર્થ "ગભરાયેલી", "અશાંત" કે "વ્યથિત" હોવાનું સમજાય છે. આ રીતે, જ્યારે કોઈ શબ્દનો અર્થ તેના ચારો તરફથી ઘેરાયેલ પરિસ્થિતિમાંથી જાણવા મળે છે, ત્યારે તે પરિસ્થિતિ સંકેત તરીકે ઓળખાય છે.

### 4. દૃષ્ટાંતસંકેત (Examples):

કેટલીક વખત વાચનમાં કોઈ શબ્દનો અર્થ સીધો ન જણાય, પરંતુ એ શબ્દ પછી તેના દૃષ્ટાંતો આપેલા હોય છે, જેનાથી એ શબ્દનો અર્થ સમજવામાં સહાય થાય છે. આવા સંકેતોને આપણે દૃષ્ટાંત સંકેત કહીએ છીએ.

#### દૃષ્ટાંત:

"પોષક તત્ત્વો જેમ કે વિટામિન, મિનરલ્સ અને પ્રોટીન શરીરના વિકાસ માટે જરૂરી છે."  
અહીં 'પોષક તત્ત્વો' શબ્દનો અર્થ જો અજાણ હોય, તો પછી આપેલા દૃષ્ટાંતો-વિટામિન, મિનરલ્સ

અને પ્રોટીન — તેના પ્રકારો છે. આ દૃષ્ટાંતો પરથી સમજાય છે કે 'પોષક તત્ત્વો' એવા ઘટકો છે, જે શરીરને જરૂરી પોષણ આપે છે અને વિકાસ માટે અનિવાર્ય હોય છે.

આ રીતે, જ્યાં કોઈ શબ્દ પછી "જેમ કે", "દૃષ્ટાંત તરીકે", "ખાસ કરીને" વગેરે શબ્દો સાથે દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવે છે, ત્યારે એ દૃષ્ટાંત clues રૂપે કાર્ય કરે છે અને શબ્દનો અર્થ સમજવામાં મદદ કરે છે.

#### ◆ રીતિઓ (Methods):

1. સાંદર્ભિક સંકેતો (Contextual Clues) પર ધ્યાન આપવું: આજુબાજુના શબ્દો શું સૂચવે છે?
2. વિષયવસ્તુ સાથે જોડાણ બનાવવું: લેખ કે પેરામાં શું વિષય છે? એના આધારે અર્થ લગાડો.
3. પર્યાયવાચી કે વિરુદ્ધવાચી શબ્દોની શોધ: ક્યારેક સંદર્ભમાં જ એ શબ્દનું સમાનાર્થી કે વિરુદ્ધ અર્થ આપવામાં આવે છે.
4. દૃષ્ટાંત કે સમજાવટ જોવી: લેખક ક્યારેક અજાણ શબ્દ પછી દૃષ્ટાંત કે સ્પષ્ટીકરણ આપે છે.

#### દૃષ્ટાંત: (Example):

પેરા:

"જ્યાં અગાઉથી થોડું પાણી હતું, હવે ત્યાં સંપૂર્ણ દુર્ભિક્ષ છે. લોકો દૂર દૂર સુધી પાણી માટે જતા થયા છે."

અજાણ શબ્દ: "દુર્ભિક્ષ"

સંદર્ભમાંથી અર્થ: પાણીની અત્યંત અછત

=> દુર્ભિક્ષ = દુષ્કાળ

પેરા:

"જેમ જેમ સૂરજ તપતો ગયો તેમ તેમ ખેડૂતોએ કામ અટકાવ્યું. કેટલાક તો છાંયડી શોધી બેસી ગયા. વાતાવરણ એટલું ઉષ્ણ હતું કે બધાએ કહ્યું: 'આ તો અસહ્ય ગરમી છે!'"

અજાણ શબ્દ: "અસહ્ય"

સંદર્ભ પરથી વિચારીએ:

-સૂરજ તપતો ગયો => ગરમી વધતી ગઈ

-ખેડૂતોએ કામ અટકાવ્યું ⇒વધુ તાપનું દબાણ

-છાંચડી શોધવી ⇒રાહતની જરૂર

- બધાએ કહ્યું: “આ તો અસહ્ય ગરમી છે!”

⇒ એવો તાપ કે સહન ન થાય

સંદર્ભ પરથી અર્થ:

- “અસહ્ય”નો અર્થ થાય — સહન ન કરી શકાય  
એવી (અતિશય ગરમી)

મહત્વતા (Importance):

- નવો શબ્દભંડાર વિકસે છે.

- સ્વ અભ્યાસ માટે સક્ષમતા ઊભી થાય છે.

- વાંચન વધુ અર્થસભર અને રસપ્રદ બને છે.

◆ નિષ્કર્ષ:

સંદર્ભમાંથી અર્થ કાઢવાનો અભ્યાસ એ ભાષા  
શીખવામાં એક મહત્ત્વની કળા છે. તે વાચકને  
પોતાની જાણીતી ભાષાની મર્યાદા કરતાં આગળ  
જઈને નવા શબ્દો અને અર્થો સમજવાની ક્ષમતા  
આપે છે. જ્યારે શબ્દકોષમાં જોઈ શકાતું ન હોય,  
ત્યારે સંદર્ભ clues વાચન સમજવામાં સહાયરૂપ  
થાય છે — સંદર્ભ એ શબ્દકોષ કરતાં પણ વધુ  
જીવંત માર્ગદર્શન બની શકે છે!

### C. અનુમાન અને અનુસંધાન (Inference and Prediction)

પરિચય:

વાચન એ માત્ર લખાણ વાંચવાનું કાર્ય નથી, પણ  
તેમાં છુપાયેલા અર્થને સમજવો, લેખકના સંકેતોને  
પકડીને એના અર્થનું અનુમાન કરવું અને પોતાના  
જીવન અનુભવ કે અન્ય વાંચન સાથે જોડાણ  
સ્થાપિત કરવાનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ કૌશલ્ય છે.

◆ અનુમાન (Inference):

વ્યાખ્યા:

લેખક ઘણીવાર કંઈક સ્પષ્ટ રીતે લખતો નથી, પણ  
વાચક માટે સંકેતો છોડી જાય છે. વાચકે એ  
સંકેતોના આધારે અર્થ કાઢવો—એ અનુમાન કહેવાય  
છે.

દૃષ્ટાંત: 1

"જ્યારે તે ઘર પહોંચ્યો, ઘર એકદમ ખાલી હતું,  
બારણું ખુલ્લું હતું."

અનુમાન: ઘરમાં કોઈ તોફાની પ્રવૃત્તિ થઈ હોઈ શકે  
છે, અથવા ઘર છોડી ગયેલું હોઈ શકે છે.

દૃષ્ટાંત: 2

"જય ઘરે આવ્યો ત્યારે એની આંખોમાં પાણી હતું.  
તે શાંત હતો, પણ એના હાથ કાંપી રહ્યા હતા.  
માતાએ પૂછ્યું, 'બેટા, બધું ઠીક છે?' જય એના  
ઓરડામાં શાંતપણે ચાલ્યો ગયો."

અનુમાન: જય સાથે કંઈક દુઃખદ ઘટના બની છે.  
— ક્યારેય સ્પષ્ટ કહેવામાં નથી આવ્યું, પણ  
વર્તનથી અનુમાન થાય છે.

◆ અભ્યાસ ટિપ્સ:

1. વાક્યોમાં છુપાયેલા સંકેતો ઓળખો: લેખન  
સમયે લેખક ઘણી વખત સ્પષ્ટ રીતે બધું નથી  
કહેતો, પરંતુ શબ્દો, વર્તન, ભાવનાઓ, કે  
વાતચીતમાં એવા સંકેતો હોય છે જેનો અર્થ  
નિકાળી શકાય. દૃષ્ટાંત તરીકે: "તેના ચહેરા પર  
હળવું હાસ્ય હતું, છતાં આંખોમાં ઉદાસી છુપાયેલી  
હતી." આ વાક્યમાં લખાયું નથી કે એ વ્યક્તિ દુઃખી  
હતી, પણ આંખોની ઉદાસીથી એ સંકેત મળ્યો.

2. લખાણ

વાંચીને "આ પછી શું?" એવું વિચારો: પાછળ શું  
થવાનું હોઈ શકે એની કલ્પના કરવાથી લેખનને  
સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. એ રીતે તમે  
લેખકના આશયને સમજી શકો અને વાર્તાનું  
અનુમાન લગાવી શકો. માહિતગાર બનાવવા  
માટે વાર્તાની ઘટનાઓના ક્રમપર ધ્યાન આપો  
અને પોતાના મનમાં આગલી ઘટનાઓ વિચારો.

3. લેખક કંઈક કશું ન બોલે છતાં શું સમજાવવાનું  
ઈચ્છે છે એ કલ્પો: લેખક ઘણી વાર સીધું નહીં લખે,  
પણ પેટાભાવ વ્યક્ત કરે. આવા સમયે આપણી  
કલ્પના અને સમજશક્તિ ઉપયોગી બને છે. જેમકે:  
કોઈ પાત્રની શારીરિક ક્રિયાઓ. જેમકે ઊંઘ ન

આવવી, ઊંઘમાંથી વારંવાર જાગી જવુંએ તેની માનસિક સ્થિતિનું સંકેત આપે છે - કદાચ એ વ્યક્તિ ચિંતિત છે.

◆ અનુસંધાન(Connect):

◆ વ્યાખ્યા:

લખાણના અર્થને સમજવા માટે વાચક પોતાનો અનુભવ, અગાઉના વાંચન અથવા દુનિયાની ઘટનાઓ સાથે જે જોડાણ સ્થાપિત કરે છે, તેને અનુસંધાન કહે છે.

◆ અનુસંધાનના પ્રકારો:

1. Text-to-Self (પાઠ્ય સાથે જાત અનુભવ):

આ પ્રકારના વાંચન સંબંધમાં, તમે જે લખાણ વાંચો છો તે તમારા અંગત જીવનના અનુભવ સાથે જોડાઈ જાય છે. એટલે કે, તમે વાંચેલી ઘટના, ભાવના કે પરિસ્થિતિ એવી હોય છે, જે તમે જાતે અનુભવેલી હોય-તેથી વાંચન તમારા માટે વધુ અર્થસભર બની જાય છે.

◆ આ શું દર્શાવે છે?

- વાંચન કરતી વખતે જ્યારે તમને એવો અનુભવ થાય કે, “આ તો મારા સાથે પણ થયું હતું,” ત્યારે તે “Text-to-Self” જોડાણ છે.

- તે વ્યક્તિગત લાગણીઓ અને અનુભવોથી વાંચનને વધારે સમજવાનું સાધન બની રહે છે.

◆ દૃષ્ટાંત:

તમે કોઈ વાર્તા વાંચો જેમાં કોઈ પાત્ર પોતાના મિત્રને વિદાય આપે છે - રડી પડે છે, વિચારે ચડી જાય છે, જૂના દિવસોની યાદ આવે છે. જો તમે પણ ભૂતકાળમાં એવી વિદાયનો અનુભવ કર્યો હોય - જેમ કે શાળા છોડતી વખતે મિત્રોને વિદાય આપી હોય - તો એ લખાણ તમને એ પળની યાદ અપાવે છે. આ રીતે વાંચન તમારા અંગત અનુભવો સાથે “ભાવનાત્મક રીતે” જોડાઈ જાય છે.

2. Text-to-Text (પાઠ્ય સાથે અન્ય વાંચન):

જ્યારે તમે કોઈ લખાણ વાંચો અને તે તમને અગાઉ વાંચેલી બીજી વાર્તા, કવિતા, નવલકથા કે લેખની યાદ અપાવે, ત્યારે તેને Text-to-Text જોડાણ કહેવાય છે. આ રીતે, તમે બે અલગ લખાણો વચ્ચે સમાનતા, અંતર, વિષયવસ્તુ કે ભાવના આધારિત સંબંધ ઊભો કરી શકો છો.

◆ આ શું દર્શાવે છે?

- તમારું વાંચન આંદાજ, વિશ્લેષણ અને તુલનાત્મક સમજણ તરફ દોરી જાય છે.

- તમે સમજી શકો છો કે વિવિધ લેખકો એક જ વિષયને અલગ રીતે કેવી રીતે રજૂ કરે છે.

◆ દૃષ્ટાંત:

માનો કે તમે એક વાર્તા વાંચો જેમાં ભૂતિયા ઘરના વિષય પર ઘટના વર્ણવાય છે. જો તમને એવી જ કોઈ બીજી વાર્તા કે કવિતા યાદ આવે જેમાં ડરામણું મકાન, અજાણ્યા અવાજો, અથવા ભયના સંજોગો વર્ણવાયેલા હોય, તો એ બંને લખાણો વચ્ચે તમે કડી બનાવી શકો છો. આ પ્રકારનું જોડાણ લેખન-અભ્યાસ અને સમજણ માટે ખૂબ ઉપયોગી છે.

3. Text-to-World (પાઠ્ય સાથે વિશ્વની ઘટના):

જ્યારે તમે લખાણ વાંચો અને તે વિષયવસ્તુ તમને સમગ્ર સમાજ, દેશ કે વિશ્વમાં ચાલી રહેલી ઘટનાઓ, સમસ્યાઓ અથવા પરિબળો સાથે જોડાય, ત્યારે તે Text-to-World જોડાણ કહેવાય છે. આ પ્રકારનું જોડાણ સમાજની સમજ, નૈતિકતા, અને વૈશ્વિક જાગૃતિ વધારવામાં મદદરૂપ બને છે.

◆ આ શું દર્શાવે છે?

- તમે લખાણને માત્ર વ્યક્તિગત નહિ, પણ સમૂહિક અને વૈશ્વિક દૃષ્ટિથી સમજો છો.

- તમે જાણી શકો છો કે કોઈ પણ વિષય કેવી રીતે આજુબાજુની સમસ્યાઓ કે સમાચારો સાથે સંકળાય છે.

◆ દૃષ્ટાંત:

ધારો કે તમે પર્યાવરણ બચાવ વિષે કોઈ લેખ વાંચો. જો એ લેખ વાંચતા તમને “ગ્લોબલવોર્મિંગ,” “પ્લાસ્ટિક પ્રદૂષણ,” અથવા “કાર્બનઉત્સર્જન” જેવી હાલની વૈશ્વિક સમસ્યાઓ યાદ આવે, તો એ છે, Text-to-World જોડાણ.

એ રીતે, વાંચન માત્ર શિક્ષણ પૂરતું નહીં રહે, પણ તે તમને એક જવાબદાર વૈશ્વિક નાગરિક તરીકે વિચારી શકવાની દિશા આપે છે.

◆ અભ્યાસ માટે ટિપ્સ:

- દરેક પેરાગ્રાફ પછી પોતાને પૂછો: “લેખક અહીં શું સૂચવે છે?”

- ક્યાંક સ્પષ્ટ નથી, ત્યાં અનુમાન લગાવવાનો પ્રયાસ કરો.

- વાંચન દરમિયાન પોતાનું અનુસંધાન નોંધો

– શું તમારું અનુભવ અથવા જાણકારી આ લખાણ સાથે જોડાય છે?

◆ હેતુ (Purpose):

- લખાણ પાછળ છુપાયેલો અર્થ શોધવો.

- પાત્રોના વર્તન કે ઘટનાઓને સમજી આગળનું અનુમાન કરવું.

- વિચારશીલ વાચન અને તર્કશક્તિ વિકસાવવી

- વાચનને વધુ રસપ્રદ અને જીવંત બનાવવું.

◆ રીતો (Methods):

1. લેખકના શબ્દો વચ્ચે છુપાયેલ સંદેશ વાંચવો.

2. પાત્રો કે ઘટનાના વર્તન પરથી તારણ કાઢવું.

3. અનુભવ અને સામાન્ય જ્ઞાનના આધાર પર અનુમાન લગાવવું.

4. શબ્દો, ભાવનાઓ અને વાતચીતમાંથી તર્કશીલ વિધિ દ્વારા અર્થ ઘડવો.

◆ મહત્તા (Importance):

1. લેખકનો ઉદ્દેશ્ય અને ભાવ સમજવા મદદ કરે

2. સશક્ત તર્ક અને વિચાર શૈલી વિકસે

3. સમજદારીથી વાંચન કરવાની ટેવ પડે

અનુમાન અને અનુસંધાન કૌશલ્ય પઠનને ઊંડાણ આપે છે. જ્યારે આપણે વાંચ્યા પરથી માત્ર જાણીએ નહિ પણ “સમજી” લઈએ, ત્યારે સાચું વાચન થાય છે.

◆ વાચન કૌશલ્યનો નિષ્કર્ષ :

આ ત્રણેય કૌશલ્યો સાથે વાચન વધુ વિચારશીલ, અર્થસભર અને રસપ્રદ બને છે. વાચન એ માત્ર શબ્દોનો ક્રમબદ્ધ અભ્યાસ નથી, પરંતુ એ એક સક્રિય, સમજદારીભરી અને તર્કશીલ પ્રક્રિયા છે, જેમાં પાઠક લખાણ સાથે દિમાગી સ્તરે સંકળાય છે. મુખ્ય વિચાર અને સહાયક વિચારો ઓળખવાની ક્ષમતા પાઠકને લેખના મૂળ ઉદ્દેશ સુધી પહોંચાડે છે. મુખ્ય વિચાર મૂળ સંદેશ આપતો હોય છે, જ્યારે સહાયક વિચારો એ વિચારને વિસ્તૃત અને સ્પષ્ટ બનાવે છે. જો આપણે આ બંને ઓળખી શકીએ, તો લેખના સારને ઝડપથી અને યોગ્ય રીતે સમજી શકીએ. સંદર્ભમાંથી અર્થ કાઢવાની કળા પાઠકને અજાણ શબ્દો કે અર્થઘટનામાં અટક્યા વગર આગળ વધવા મદદરૂપ થાય છે. આ કૌશલ્ય વ્યાવસાયિક જીવન અને પરીક્ષા બંનેમાં ખૂબ ઉપયોગી છે, કેમ કે એ ભાષા પર આધારિત જ્ઞાનને વિસ્તારે છે અને સ્વાધ્યાયને પ્રોત્સાહિત કરે છે. અનુમાન અને અનુસંધાનની ક્ષમતા લેખનના ઉચ્ચ સ્તરે લઈ જાય છે. લેખક દ્વારા સ્પષ્ટ ન કરેલી વાતોને સમજવી અને આગળ શું ઘટી શકે તેનું અંદાજ લગાવવું પઠનની ઊંડાણ, રસ અને સજાગતા બંનેમાં વધારો કરે છે.

આ ત્રણેય કૌશલ્યો સાથે મળીને વિદ્યાર્થીઓ અને વાચકોને સમજદારીભર્યું અને કાર્યક્ષમ વાંચન કરાવે છે. ભાષાની અનુભૂતિ અને વાપરવાની શક્તિ આપે છે. વિચારો અને માહિતી વચ્ચે સંબંધ ગાઢ બનાવે છે. સ્વતંત્ર અને વિચારશીલ અભિગમ વિકસાવે છે.

સારા વાચક બનવું હોય તો માત્ર વાંચવું નહિ, સમજવું પણ જોઈએ — અને એ માટે આ ત્રણ

કૌશલ્યો એવી ચાવી છે જે વાંચનના દરવાજા ખોલે છે.

### 3. ટેક્સ્ટના પ્રકારો (Types of Texts):

શૈક્ષણિક અને સામાજિક જીવનમાં વિવિધ પ્રકારના ટેક્સ્ટનો સામનો થાય છે. દરેક પ્રકારના ટેક્સ્ટનો ધ્યેય, રચનાકળા અને ભાષાશૈલી અલગ હોય છે. જેનાથી વાચક માટે માહિતી મેળવવી, વિચાર કરવાની ક્ષમતા વિકસાવવી અને યોગ્ય પરિણામ પર પહોંચવું શક્ય બને છે.

#### A. વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ (Narrative Texts)

##### ◆ પરિચય (Introduction):

વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ એ એવાં લખાણો હોય છે, જેમાં કોઈ ઘટનાઓની ક્રમશઃ કથનશૈલીમાં રજૂઆત થાય છે. અહીં પાત્રો (characters), સ્થળ (setting), સમય (time), ઘટનાઓની શ્રેણી (sequence of events), સંવાદો (dialogues) અને એક નિષ્કર્ષ (conclusion) હોય છે. તેનો મુખ્ય હેતુ વાચકને મનોરંજન આપવાનો અને કોઈ સંદેશો પહોંચાડવાનો હોય છે.

##### ◆ મુખ્ય લક્ષણો (Key Features):

#### ૧. ઘટનાઓની શ્રેણી (Sequence of Events):

વાર્તામાં ઘટનાઓ એક ચોક્કસ ક્રમમાં ઘટે છે – શરૂઆત, મધ્ય અને અંત. આ ક્રમ વાચકને વાર્તા સમજવામાં સહાય કરે છે. વાર્તાની શરૂઆતમાં પાત્રો, સ્થળ અને પ્રારંભિક પરિસ્થિતિ રજૂ થાય છે. ત્યારબાદ સંઘર્ષ કે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, જેનાથી વાર્તા વિકાસ પામે છે. અંતે સમસ્યાનું સમાધાન થાય છે કે કંઈક વિષમ પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. આ ક્રમ વાર્તાને તર્કસંગત અને રસપ્રદ બનાવે છે.

#### ૨. પાત્રો (Characters):

પાત્રો એ વાર્તાના જીવંત અંગ હોય છે. તેઓના વિચારો, લાગણીઓ, નિર્ણયો અને ક્રિયાઓ

પરથી વાર્તાનો વિકાસ થાય છે. પાત્રો મુખ્ય (નાયક, નાયિકા) કે ગૌણ (મિત્રો, શત્રુઓ, સહાયક પાત્રો) હોઈ શકે છે. પાત્રો સાચા જીવનની જેમ વિવિધ ભાવનાઓ દર્શાવે છે, જે વાચકને પાત્ર સાથે લાગણીશીલ રીતે જોડે છે. કેટલાંક પાત્રો માનવીય હોય છે, જ્યારે કેટલાંક કલ્પિત અથવા પ્રાણીઓ જેવા હોઈ શકે છે. (જેમ કે પંચતંત્રની વાર્તાઓમાં).

#### ૩. સ્થળ અને સમય (Setting):

સ્થળ અને સમય એ વાર્તાનો માહોલ નક્કી કરે છે. વાર્તા ક્યાં ઘટે છે (શહેર, ગામ, જંગલ, ભવિષ્યનું કાલ્પનિક જગત) અને ક્યારે ઘટે છે (ભૂતકાળ, વર્તમાન, ભવિષ્ય) તેનાં વિવરણો પાત્રો અને ઘટનાઓની અસર યોગ્ય રીતે સમજાવવા માટે જરૂરી છે. સ્થળ-સમય વાર્તાને નયનરમ્યતા આપે છે અને વાચકને તેમાં ઊંડે ખેંચવા દે છે.

#### ૪. સંવાદ (Dialogue):

પાત્રો વચ્ચેના સંવાદો વાર્તાને જીવંત બનાવે છે. સંવાદથી પાત્રોના ભાવો, તેમના સંબંધો અને વિષયની ઊંડાણપૂર્વક સમજ મળે છે. સારું સંવાદ પાત્રની વ્યક્તિગત શૈલી, સંજોગ અને વાતચીતની ટેવ દર્શાવે છે. સાથે જ તે વાર્તાને આગળ ધપાવવાનું કામ પણ કરે છે.

#### ૫. દૃષ્ટિકોણ (Point of View):

દૃષ્ટિકોણ એ તે દૃષ્ટિ છે કે જેનાથી વાર્તા કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે ત્રણ પ્રકારના દૃષ્ટિકોણ હોય છે: પ્રથમ પુરુષ (First-person): "હું" દૃષ્ટિથી – જે પાત્ર સ્વયં વાર્તા કહે છે. ત્રીજો પુરુષ સીમિત (Third-person limited): "તે", "અરજુ" જેવી દૃષ્ટિ – કથાવાચક એક પાત્રના અનુભવ સુધી મર્યાદિત રહે છે. ત્રીજો પુરુષ સર્વજ્ઞ (Third-person omniscient): કથાવાચક બધા પાત્રોના વિચારો અને ભાવનાઓ જાણતો હોય છે.

દૃષ્ટિકોણ વાચકને વાર્તાનાં પાત્રો અને ઘટનાઓ સાથે અલગ રીતે જોડે છે.

#### ૬. ભાષાશૈલી (Language Style):

વાર્તાની ભાષા એ તેનું સ્વરૂપ નિર્ધારિત કરે છે. ભાષાશૈલીમાં વર્ણન, ઉપમા, રૂઢિપ્રયોગો, ભાવસભર શબ્દો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ભાષા પાત્રોની ભાષાશૈલી, વાતાવરણનું વર્ણન, અને વાચકમાં ઉત્સુકતા જગાવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ભાષા સહજ, સંવેદનશીલ કે કલ્પનાશીલ હોઈ શકે છે – વાર્તાની જરૂરિયાત અનુસાર.

ટૂંકમાં, વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટમાં આ છ તત્ત્વો- ઘટનાઓની શુંખલા, પાત્રો, સ્થળ-સમય, સંવાદ, દૃષ્ટિકોણ અને ભાષાશૈલી – મળીને એક સંયોજિત અને આકર્ષક વાર્તા બનાવે છે. દરેક તત્ત્વનું પોતાનું મહત્ત્વ છે અને તેઓ એક બીજાને પૂરક બને છે.

#### ◆ વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ્સના પ્રકારો (Types of Narrative Texts):

આ દસ્તાવેજમાં વાર્તાત્મક લખાણના વિવિધ પ્રકારોનું ગુજરાતી ભાષામાં વિવાદિત અને શૈક્ષણિક રીતે સ્પષ્ટ વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. દરેક પ્રકારનું સરળ અને ઉપયોગી દૃષ્ટાંતો સાથે સમજૂતી આપવામાં આવી છે.

#### 1. પરિકથાઓ (Fairy Tales):

પરિકથાઓમાં કલ્પનાશીલ પાત્રો અને ચમત્કારિક ઘટનાઓ હોય છે. સામાન્ય રીતે, સારાનો વિજય અને ખરાબની હાર દર્શાવવામાં આવે છે. દૃષ્ટાંત: સિંહાસન બત્તીસી, સિંદરેલ્લા

#### 2. દંતકથાઓ (Fables):

આ પ્રકારની વાર્તાઓમાં સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓ પાત્ર તરીકે હોય છે અને અંતે કોઈ નૈતિક શીખ મળે છે. દૃષ્ટાંત: પંચતંત્ર, ઈસોપ (એસોપ)ની દંતકથાઓ.

#### 3. લોકકથાઓ (Folktales):

લોકસાહિત્યમાંથી આવેલી વાર્તાઓ જે પેઢી દર પેઢી વાચન કે વાણી દ્વારા પ્રસરી હોય છે. દૃષ્ટાંત: રાજાના ત્રણ પુત્રો, વિક્રમ અને વેતાળ

#### 4. ઐતિહાસિક વાર્તાઓ (Historical Narratives):

ઐતિહાસિક ઘટના અથવા વ્યક્તિઓ આધારિત વાર્તાઓ. દૃષ્ટાંત: રાણી લક્ષ્મીબાઈનાં પરાક્રમ

#### 5. જીવનચરિત્રાત્મક કથાઓ (Biographical Narratives):

કોઈ વ્યક્તિની જીવન ઘટનાઓને આધારિત કરીને લખાયેલી વાર્તાઓ. દૃષ્ટાંત: મહાત્મા ગાંધીના જીવન પર આધારિત લેખન

#### 6. વ્યક્તિગત કથાઓ (Personal Narratives):

લેખક પોતાના જીવનમાં બનેલી ઘટનાઓને વર્ણવે છે. દૃષ્ટાંત: “મારા બાળપણની યાદગાર ક્ષણ”

#### 7. વિજ્ઞાન કલ્પિત વાર્તાઓ (Science Fiction):

ભવિષ્ય, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી પર આધારિત કલ્પિત વાર્તાઓ. દૃષ્ટાંત: ‘ધ ટાઈમ મશીન’, રોબોટ વાર્તાઓ (ધ ટાઈમ મશીન એ ૧૮૯૫માં એચ. જી. વેલ્સ દ્વારા એક ડિસ્ટોપિયન પોસ્ટ-એપોકેલિપ્ટિક સાયન્સ ફિક્શન નવલકથા છે.)

#### 8. રહસ્યકથાઓ (Mystery Narratives):

કોઈ ગુનો કે રહસ્યની શોધ વિશેની વાર્તાઓ. દૃષ્ટાંત: શેરલોક હોમ્સ જેવી કથાઓ. (‘શેરલોક હોમ્સ’એ સર આર્થર કોનન દ્વારા બનાવવામાં આવેલ એક કાલ્પનિક પાત્ર છે.)

આ રીતે દરેક પ્રકારની વાર્તા પોતાની અલગ ઓળખ ધરાવે છે અને શૈક્ષણિક તેમજ સાહિત્યિક ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે.

#### ◆ વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ્સના હેતુ (Purpose of Narrative Texts):

વાર્તાત્મક લખાણો માત્ર રમૂજ કે કલ્પના માટે નથી, પરંતુ તે વિવિધ હેતુઓને અનુસરે છે જેમ કે મનોરંજન, શિક્ષણ, સંદેશ આપવો, કે કલ્પનાને ઉકેરવી.

#### 1. મનોરંજન (Entertainment):

વાચકને રસપ્રદ, રોચક અને આનંદદાયક અનુભવ આપવો. દૃષ્ટાંત: તેનાલી રામનના હાસ્યાસ્પદ પ્રસંગો. વીરુ અને જયની દોસ્તી (શોલે જેવી ફિલ્મ/વાર્તા) આવા પાત્રો અને ઘટનાઓ વાચકને હસાવે છે અને તેને વાર્તામાં રમાવે છે.

#### 2. સંદેશ પ્રદાન (Moral or Message):

જીવન મૂલ્યો, નૈતિકતા અને સમજ આપવી. દૃષ્ટાંત: પંચતંત્રની વાર્તાઓ: જેમ કે “સિંહ અને ઉંદર”, જેનાથી “સહાય કરનાર કોઈ નાનકડો પણ મોટું કામ કરી શકે” એવી શીખ મળે છે. ઈસોપની કથાઓ: “મૂર્ખ કાગડો અને ઘડો” જેવી વાર્તાઓ પણ જીવનમૂલ્ય શીખવે છે.

#### 3. કલ્પનાશક્તિ વિકસાવવી (Stimulating Imagination):

વાચકના મનમાં સર્જનાત્મક દૃષ્ટિકોણ અને કલ્પનાની ક્ષમતા ઊભી કરવી. દૃષ્ટાંત: Harry Potter (હેરી પોટર): એક એવું જગત જ્યાં જાદુ, અનોખાં પાત્રો અને અનોખા પ્રસંગો છે – જે બાળકોને કલ્પનાના વિશ્વમાં લઈ જાય છે. જાદૂઈ સફર (Magic Realism) આધારિત વાર્તાઓ: જેમ કે કોઈ પેસિલ જે ભવિષ્ય લખી શકે.

#### 4. જ્ઞાન આપવું (Providing Knowledge):

ઈતિહાસ, સંસ્કૃતિ કે સામાજિક તથ્યો વિશે માહિતી આપવી. દૃષ્ટાંત: “મહાભારત” અથવા “રામાયણ” જેવી ઐતિહાસિક કથાઓ: આ કથાઓ આપણા સાંસ્કૃતિક વારસો અને જીવનમૂલ્યોનો પરિચય કરાવે છે. લોકવાર્તાઓ: જેમ કે “મોચી અને રાજકુમાર” જેવી વાર્તાઓ ગ્રામ્ય જીવન અને ઐતિહાસિક પરંપરાને જીવંત રાખે છે.

વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ્સ બાળકથી લઈ પ્રૌઢ સુધીના વાચકોને મનોરંજન, શીખ, અને વિચાર માટે એક અનોખું માધ્યમ આપે છે.

#### ◆ શૈક્ષણિક મહત્ત્વ (Educational Importance):

- ભાષાકૌશલ્યમાં વૃદ્ધિ
- ક્રમબદ્ધ અભિવ્યક્તિનો અભ્યાસ
- સમજશક્તિ અને ભાવના જાગૃતિ
- રચનાત્મક લેખન માટે પ્રેરણા

આમ, વાર્તાત્મક ટેક્સ્ટ્સએ શૈક્ષણિક તેમજ સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. એ માત્ર કહાની નહીં, પરંતુ જીવનના વિવિધ પાસાંઓને સમજાવવાનો અનોખો પ્રયાસ છે. વિદ્યાર્થી વાર્તાઓના માધ્યમથી ભાષા, ભાવના અને વિચારશીલતા — ત્રણેના વિકાસ માટે સક્રિય બની શકે છે.

#### B. માહિતિપ્રદ ટેક્સ્ટ્સ (Informative/ Expository Texts)

માહિતિપ્રદ ટેક્સ્ટ્સએ તે લખાણો છે, જેનો મુખ્ય હેતુ વાચકને કોઈ વિષયની સાચી અને તટસ્થ જાણકારી આપવાનો હોય છે. આવા લખાણોમાં લેખક પોતાનો વ્યક્તિગત મત નહીં આપે, પરંતુ સચોટ માહિતી અને તથ્યો દ્વારા વિષયને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

માહિતિપ્રદ ટેક્સ્ટ્સ એવી લખાણ શૈલી છે જેમાં લેખક કોઈ પણ વિષયની સમજ આપવી હોય છે — શૈક્ષણિક, વૈજ્ઞાનિક, ઐતિહાસિક કે સામાજિક મુદ્દાઓ વગેરે અંગે. આ લખાણો નિતાંત તથ્ય આધારિત હોય છે. કોઈ દલીલ કે લાગણીઓ પર આધારિત નથી. માહિતી આપતી અને વિષયને સરળતાથી સમજાવતી હોય છે.

#### ◆ માહિતિપ્રદ ટેક્સ્ટ્સના મુખ્ય લક્ષણો:

##### 1. તથ્ય આધારિત માહિતી:

વિષય સંબંધિત સાચી અને પ્રમાણભૂત માહિતી આપવામાં આવે છે, જેમ કે "પૃથ્વી પર પાણી લગભગ 71% છે."

**દૃષ્ટાંત:** જો લેખ પાણીના સ્ત્રોતો વિશે હોય તો તેમાં ભૂગર્ભજળ (underground water), નદીનું પાણી, વરસાદનું પાણી, સમુદ્રનું પાણી (ખારું પાણી) વગેરેનું વર્ણન અને તેમના સ્ત્રોત બતાવવામાં આવે છે.

## 2. રચનાત્મક માળખું:

રચનાત્મક માળખું વાચકને માહિતી સરળતાથી સમજવા, ગોઠવવા અને યાદ રાખવામાં મદદ કરે છે. માહિતિપ્રદ લખાણને સમજવામાં સરળ બનાવવા માટે રચનાત્મક માળખું આ રીતે બનેલું હોય છે:

- **હેડિંગ્સ (મુખ્યાંશ):** લેખમાં મુખ્ય મુદ્દાઓ માટે મોટા શીર્ષકો (હેડિંગ્સ) આપવામાં આવે છે, જેથી વાચકને વિષયની વિશાળ રૂપરેખા તરત સમજાય.
- **ઉપહેડિંગ્સ (પેરાગ્રાફની શરૂઆતની લાઈન):** દરેક વિભાગમાં શું જણાવવામાં આવ્યું છે તે દર્શાવવા માટે નાના શીર્ષકો (ઉપહેડિંગ્સ) આપવામાં આવે છે. આથી વાચક વિષયનો ભાગ સરળતાથી સમજી શકે છે.
- **બુલેટ પોઈન્ટ્સ, આંકડાઓ, ચાર્ટ્સ, ટેબલ:** માહિતીને વધુ સ્પષ્ટ અને સંક્ષિપ્ત રીતે રજૂ કરવા માટે આ પ્રકારના દૃશ્ય સહાયક સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે.

**દૃષ્ટાંત:** "ભારતમાં ઊર્જાના સ્ત્રોત" વિષય પર લખાયેલ લેખમાં વિભાગ પ્રમાણે સૂર્યઊર્જા, પવન ઊર્જા, કોલસાની ઊર્જા, પાણીની ઊર્જા વગેરેની વિગતવાર માહિતી ચાર્ટ કે ટેબલ દ્વારા આપવામાં આવે છે:

ઊર્જાનો પ્રકાર	વપરાશનો ટકા	મુખ્ય રાજ્યો
સૂર્ય ઊર્જા	12%	ગુજરાત, રાજસ્થાન
પવન ઊર્જા	10%	તામિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર
કોલસાની ઊર્જા	55%	ઝારખંડ, છત્તીસગઢ
પાણી ઊર્જા	18%	હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ

સૂર્ય ઊર્જા	12%	ગુજરાત, રાજસ્થાન
પવન ઊર્જા	10%	તામિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર
કોલસાની ઊર્જા	55%	ઝારખંડ, છત્તીસગઢ
પાણી ઊર્જા	18%	હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ

આ રીતે માળખાકીય રીતે ગોઠવાયેલા લેખ વાચક માટે વધારે ઉપયોગી અને સમજદારી ભર્યા બની જાય છે.

## 3. વ્યાખ્યાઓ અને વર્ગીકરણ:

વ્યાખ્યા અને વર્ગીકરણ માહિતિપ્રદ લખાણમાં વાચકને વિષય સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં ખૂબ મદદરૂપ થાય છે. આમાં લેખક પહેલાં એવું સ્પષ્ટ કરે છે કે, કોઈ વસ્તુ છે શું (અર્થગતવ્યાખ્યા), અને પછી તેને કેટેગરીઓમાં વહેંચીને સમજાવે છે (અર્થાત વર્ગીકરણ).

- **વ્યાખ્યા:** લેખમાં કોઈ પરિભાષા કે શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે આપવો.

**દૃષ્ટાંત:** "જૈવિ વિવિધતા એટલે શું?" "જૈવિ વિવિધતા એટલે એક પર્યાવરણમાં રહેનારી વિવિધ જાતિઓની સંખ્યા. "આ દૃષ્ટાંતમાં, જૈવિ વિવિધતા શબ્દની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે, જેથી વાચક તેને સારી રીતે સમજી શકે. ● **વર્ગીકરણ:** જ્યારે કોઈ વિશાળ સમૂહને તેના લક્ષણો આધારે નાના જૂથોમાં વહેંચવામાં આવે, ત્યારે તેને વર્ગીકરણ કહે છે. આથી વાચક વસ્તુઓ વચ્ચે તફાવત અને સંબંધો સારી રીતે સમજી શકે છે.

## દૃષ્ટાંત:

**વિષય:** પ્રાણીઓનું વર્ગીકરણ. પ્રાણીઓને નીચે મુજબ જુદી જુદી કેટેગરીમાં વહેંચી શકાય છે: 1) **કશેરુક પ્રાણી (Vertebrates):**

→ લક્ષણ: હાડપિંજર અને કરોડરજ્જુ ધરાવે છે.

→ દૃષ્ટાંત: મનુષ્ય, ફૂતરો, માછલી

2) અશેરુક પ્રાણી (Invertebrates):

→ લક્ષણ: હાડપિંજર કે કરોડરજ્જુ ન હોય.

→ દૃષ્ટાંત: જંતુઓ, જેલીફિશ, માકડીઓ

3) ઉષ્ણરક્ત (Warm-blooded):

→ લક્ષણ: શરીરનું તાપમાન સ્થિર રહે છે, પર્યાવરણ મુજબ બદલાતું નથી.

→ દૃષ્ટાંત: પક્ષીઓ, સસ્તન પ્રાણી (જેમ કે વાંદરા, સિંહ)

4) શીતરક્ત (Cold-blooded):

→ લક્ષણ: શરીરનું તાપમાન પર્યાવરણ મુજબ બદલાય છે.

→ દૃષ્ટાંત: સાપ, કાચબો, માછલી

◆ અભ્યાસમાં ઉપયોગ:

લેખમાં આ રીતે વ્યાખ્યા અને વર્ગીકરણનો ઉપયોગ કરવાથી વાચકને ન માત્ર શબ્દો સમજવામાં સરળતા થાય છે, પણ તેમને શ્રેણીબદ્ધ રીતે યાદ રાખવામાં પણ મદદ મળે છે. ગ્રાફ, ચાર્ટ કે ટેબલનો ઉપયોગ કરીને આ માહિતી વધુ દૃશ્યરૂપે પણ આપી શકાય છે, જેમ કે:

કેટેગરી	લક્ષણ	દૃષ્ટાંત
કશેરુક	કરોડરજ્જુ ધરાવે છે	માણસ, માછલી
અશેરુક	કરોડરજ્જુ નથી	જેલીફિશ, કીટક
ઉષ્ણરક્ત	તાપમાન સ્થિર રાખે છે	પક્ષી, વાંદરા
શીતરક્ત	તાપમાન પર્યાવરણ પ્રમાણે બદલાય છે	સાપ, કાચબો

4. ક્રમશઃ પ્રક્રિયા વર્ણન (Step-by-step Process Description)

જ્યારે કોઈ કામ કે પ્રક્રિયા ઘણાં પગલાં પછી પૂર્ણ થાય છે, ત્યારે માહિતીપ્રદ લખાણમાં તેને ક્રમવાર રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે. આ રીતે વાચક

કોઈ પણ રીતિ વિધીને સરળતાથી અનુસરી શકે છે. આ પ્રકારના લખાણમાં સામાન્ય રીતે નીચેના ઘટકો સમાવિષ્ટ હોય છે:

◆ પગલાંવાર રૂપરેખા આપવી:

પ્રક્રિયા શું છે, કઈ રીતે થાય છે અને શેના માટે થાય છે – તેનો વિગતવાર ઉલ્લેખ.

◆ સામગ્રી (Materials):

પ્રક્રિયા માટે શું શું જરૂરી છે તેનું યાદીબદ્ધ રૂપ.

-પગલાં (Steps):

દરેક પગલું અનુક્રમમાં આપવું, જેથી કોઈ પણ સ્ટેપ ચૂકાઈ ન જાય.

-નિષ્ઠાપૂર્વક અનુસરો (Follow Properly):

જો પગલાં ચોક્કસ અનુસરવામાં આવે તો સફળ પરિણામ મળે છે, એ જણાવવું.

દૃષ્ટાંત 1: જંતુનાશક બનાવવાની રીત

વિષય: કુદરતી જંતુનાશક કેવી રીતે બનાવવી?

સામગ્રી: નીમના પાન – 200 ગ્રામ

પાણી – 1 લીટર

લસણ – 10 લવિંગ

મરચું પાવડર – 1 ચમચી

પગલાં: નીમના પાનને સાફ કરીને પાણીમાં ઉકાળો.

લસણ અને મરચું પીસીને ઉકળતાં પાણીમાં ઉમેરો. આ મિશ્રણને ઠંડુ થવા દો અને પછી ગાળીને સ્પ્રે બોટલમાં ભરો.

પાક પરના પાંદડાંઓ પર રોજ એકવાર છાંટો.

દૃષ્ટાંત 2: પાણી ચક્ર (Water Cycle)

પ્રક્રિયાનાં પગલાં:

બાષ્પીભવન (વિવાદ): દરિયા, નદીઓ અને તળાવોમાંથી પાણી ઉડી જાય છે.

સંઘનન (Condensation): આ વરાળ વાદળોમાં પરાવર્તિત થાય છે.

વર્ષા (Precipitation): વાદળો ભારે બન્યા બાદ વરસાદ, હિમ અથવા વરસાદ તરીકે નીચે પડે છે.

સંગ્રહ (Collection): આ પાણી ફરીથી જમીનમાં, નદીઓમાં કે દરિયામાં ભેગું થાય છે.

આ ચક્ર સતત ચાલતું રહે છે અને ભૂમિ પર પાણીની ઉપલબ્ધિ જાળવે છે.

અભ્યાસમાં ઉપયોગ:

આ પ્રકારનું લેખન વિદ્યાર્થીઓ, ખેડૂત, વિજ્ઞાનમાં રુચિ ધરાવનારાઓ અને સામાન્ય વાચકો માટે ખૂબ ઉપયોગી બને છે. કારણ કે, તેઓ તેને અનુસરીને કોઈ કાર્ય જાતે કરી શકે છે.

1. તટસ્થ અને સ્પષ્ટ ભાષા:

માહિતિપ્રદ લખાણમાં લેખકનો મુખ્ય હેતુ હોય છે – માહિતી આપવી, વિગતવાર સમજાવવું, અને વાચકને આ વિષયમાં જ્ઞાન આપવું, ભાવ નહિ, તર્ક આધારિત લખાણ આપવું. તેથી તટસ્થ અને સ્પષ્ટ ભાષા જરૂરી બની રહે છે. ભાષામાં લાગણીશીલતા નહિ હોય. લેખન સરળ, સ્પષ્ટ અને વ્યાકરણશુદ્ધ હોય છે.

◆ તટસ્થ ભાષાનો અર્થ: લેખનમાં વ્યક્તિગત ભાવનાઓ, ઝુકાવ, ક્રોધ, કે ઉગ્ર ભાષાનો સમાવેશ નહિ હોય. કોઈ પક્ષ લીધા વિના, દરેક માહિતી ‘જેવી છે તેવી’ રજૂ થાય છે.

દૃષ્ટાંતરૂપે, “આ એ વાતાવરણની વાંધાજનક બગાડી નાખતી સ્થિતિ છે” એવું લાગણીશીલ કહેવાંની જગ્યાએ, તટસ્થ રીતે કહેવું: “વાતાવરણમાં તાપમાનના વધારાના કારણે જમીનના તાપમાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે.”

◆ સ્પષ્ટ ભાષાનો અર્થ: વાક્યો ટૂંકા, સરળ અને એક અર્થ આપનારાં હોય છે. મુશ્કેલ શબ્દો ટાળવામાં આવે છે અથવા તેમની સમજ સાથે આપવામાં આવે છે. તથ્યો, આંકડાઓ અને દૃષ્ટાંતોથી ભાષા વધુ સ્પષ્ટ બને છે.

દૃષ્ટાંત: “વાતાવરણમાં વધતું તાપમાન” વિષય પર લેખમાં કારણો અને પરિણામો તટસ્થ રીતે, કોઈ દલીલ વિના સમજાવવામાં આવે છે.

## C. દલીલાત્મક ટેક્સ્ટ્સ (Argumentative Texts)

◆ પરિચય:

દલીલાત્મક ટેક્સ્ટ એ એવી લખાણ શૈલી છે જેમાં લેખક પોતાનું મંતવ્ય રજૂ કરે છે અને તેને તર્ક તથા પુરાવાઓ સાથે સમર્થન આપે છે. આ પ્રકારના લખાણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વાચકને કોઈ નિશ્ચિત દૃષ્ટિકોણ તરફ દોરી જવાનો હોય છે. આવાં લખાણોમાં ચાર મુખ્ય તત્ત્વો હોય છે, જેનો નીચે વિગતવાર પરિચય આપવામાં આવ્યો છે:

◆ લક્ષણો:

1. સ્પષ્ટ મંતવ્ય (Thesis Statement):

લેખનના આરંભમાં જ લેખક પોતાનું મુખ્ય મંતવ્ય સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત કરે છે. મંતવ્ય એ મુખ્ય દાવો છે. જેને લેખક આખા લેખ દરમિયાન સમર્થન આપવાનો પ્રયાસ કરે છે.

દૃષ્ટાંતરૂપે: “પ્લાસ્ટિકનો ઉપયોગ નિયંત્રિત કરવાનો કાયદો અનિવાર્ય છે,” – આ એક સ્પષ્ટ મંતવ્ય છે.

2. તર્કસંગત દલીલો (Logical Reasoning and Supporting Evidence):

લેખક પોતાનું મંતવ્ય સાબિત કરવા માટે તર્કસંગત દલીલો અને દૃષ્ટાંતો રજૂ કરે છે. આમાં વૈજ્ઞાનિક તારણો, આંકડાઓ, તજજ્ઞોની ટિપ્પણીઓ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંતો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દરેક દલીલ મંતવ્યને મજબૂત બનાવે તેવું હોવું જોઈએ.

3. વિરોધી દૃષ્ટિકોણ (Counterargument):

સફળ દલીલાત્મક લખાણમાં લેખક વિરોધી દલીલોને પણ ઉલ્લેખે છે. લેખક એ બતાવે છે કે તે અન્ય દૃષ્ટિકોણોની જાણ રાખે છે. ત્યારબાદ તે દલીલને નકારતો વાજબી પ્રતિસાદ આપે છે, જેથી પોતાની દલીલ વધુ સશક્ત બને.

દૃષ્ટાંત: “કેટલાક લોકો માને છે કે પ્લાસ્ટિકની પોલીથીન વિના જીવન અશક્ય છે, પરંતુ

पर्यावरणने बचाववा माटे विकल्पोनी शोध  
अनिवार्य बनी गઈ છે."

**निष्कर्ष (Conclusion):**

लेभना अंते लेभक तमाम दलीलोनो सार आपीने  
पोताना मंतव्यनी पुष्टि करे છે. निष्कर्ष तर्कने  
पुनःसभावीने पाठक पर स्पष्ट छाप छोडे છે. धएी  
वभत निष्कर्षमां कार्योंना सूयन पए आपवामां  
आवे છે, જેમ કે: "अत्यारे पगलां नहीं लेवाय तो  
भविष्यमां नुकसान वेठवुं पडशे."

आम, दलीलात्मक लभाए अे मात्र मंतव्य रजु  
करवानो नहि, पए तेना विशे तर्कबद्ध यर्या करवानुं  
साधन છે, જે पाठकने विचार कराववा माटे प्रेरित  
करे છે.

**संदर्भ:**

- 'वायन-लेभन पद्धति अने प्रयुक्तिओ' –  
सर्वशिक्षा अभियान
- [https://www.realgujjuedu.in/2024/02/  
reading-skills.html#google\\_vignette](https://www.realgujjuedu.in/2024/02/reading-skills.html#google_vignette)
- [https://kcgjournal.org/kcg/wp-  
content/uploads/Education/issue12/Issu  
e12-Rajesh%20Rathod.pdf](https://kcgjournal.org/kcg/wp-content/uploads/Education/issue12/Issue12-Rajesh%20Rathod.pdf)
- [https://www.adda247.com/teaching-  
jobs-exam/hindi-pedagogy-study-notes-  
shravan-vachan-koshal/](https://www.adda247.com/teaching-jobs-exam/hindi-pedagogy-study-notes-shravan-vachan-koshal/)
- [https://www.mpgkpdf.com/2021/11/im  
portance-of-reading-skill-in-  
hindi.html#google\\_vignette](https://www.mpgkpdf.com/2021/11/importance-of-reading-skill-in-hindi.html#google_vignette)